

חוברת תכנים היסטוריים

תחנות

תוכנית לימודים – שואה

תוכן עניינים – חוברת 1

קו רצף זמן (עמ' 4)

תחנה 1 – יהדות אירופה לגווייה (עמ' 8)

1. התנועה החסידית
2. המתנגדים (השמרנות היהודית)
3. תנועת ההשכלה במערב אירופה
4. ההשכלה במזרח אירופה
5. קהילות הבלקאנים והמקרה של סלונקי
6. תמונת מצב סטטיסטית של יהדות אירופה בערב המלחמה (מפות וכו')

תחנה 2 – הנאציזם: אידיאולוגיה ויישום (עמ' 12)

1. רקע היסטורי – גרמניה במאה ה-19 ורפובליקת ויימר (1918-1933)
2. אדולף היטלר, המפלגה הנאציאונל-סוציאליסטית ועלייתה לשלטון
3. אידיאולוגיה ומדיניות הנאצית
4. התעמולה הנאצית והפעלתה על העם הגרמני תחת הרייך השלישי
5. נשים וילדים תחת הרייך השלישי
6. אפליה ורדיפה של יהודים תחת הרייך השלישי

תחנה 3 – הגטאות (עמ' 33)

1. הרעבה עבודות כפייה
2. עיתונות במחתרת, ספריות, תיאטרון, לימודים
3. גטו טרזינשטאט
4. ניהול הגטו – היודנראט
5. הילדים בגטו / מבריחי המזון
6. תנועות הנוער הפעילות בגטו
7. מרד גטו וורשה

תחנה 4 – הפתרון הסופי (עמ' 38)

1. אדולף אייכמן
2. ועידת ואנזה
3. טרנספורטים – הרעיון והביצוע
4. מחנות ריכוז, מחנות עבודה, מחנות השמדה
5. סלקציה – זהות אבודה
6. אושוויץ
7. התקוממות במחנות העבודה וההשמדה

תחנה 5 – יאנוש קורצ'אק (עמ' 42)

1. תולדות חייו ועיקרי חזונו החינוכי
2. זכויות וחובות – ניהול עצמי של ילדים
3. הדיאלוג, הדיון – כתבניות הכרחיות לחיים תקינים בחברה
4. ענישה מושכלת בצד גמול סמלי וחיזוק חיובי

תחנה 6 – תגובת העולם בתקופת השואה (עמ' 45)

1. משתפי פעולה עם הנאצים במדינות הכבושות
2. מועידת איוואן עד וועידת ברמודה – אדישות והתעלמות
3. אוניות מעפילים, הצלת ילדים
4. התגייסות יהודים לצבא הבריטי / חנה סנש ועוד
5. חסידי אומות העולם / ראול וולנברג ועוד

תחנה 7 – סוף המלחמה והיום שאחרי (עמ' 49)

1. שחרור מחנות הריכוז
2. הניסיון לחזור הביתה
3. ילדים ניצולים והתנועה לעליית הנוער
4. מחנות העקורים במערב אירופה
5. לקראת מדינה יהודית
6. סדר עולמי חדש

תחנה 8 – זיכרון: דור ראשון – שני – שלישי: קורבנות, עומדים מן הצד, תליינים (עמ' 53)

1. "משואה לתקומה" – מיסוד זיכרון השואה בישראל
2. חוויית הניצולים בישראל – דור ראשון ושני לשואה
3. ישראל והגרמנים - אשמה, כפרה והשלמה
4. זיכרון השואה באירופה – דרכי תגובה
5. שואה וזיכרון בקולנוע האירופי - סקירה
6. השואה במערכת החינוך בישראל/נסיעות לפולין (להשלים)

מפת רצף זמן : אירועים / תאריכים - תהליכים על אירופה והיהודים מסוף המאה ה-19

* שמות התחנות מופיעות במפת רצף הזמן רק כדי ליצור אוריינטציה כללית. חשוב לזכור כי סימון זה של התחנות אינו מובהק בשל חפיפה כרונולוגית של התחנות.

הסכם ורסיי (VERSAILLES)	1919
	תחנה 2
ניסיון של היטלר להפיל את הפרלמנט במינכן (Beer Hall Putsch)	נובמבר 1923
עליית המפלגה הנאצית לשלטון. פעולות הראשונות נגד יהודים.	1933-4
חרם כלכלי רשמי של יום אחד	1.4.1933
הקמת מחנה הריכוז דכאו, קילומטרים ספורים מהעיר מינכן. בתקופה 1933-6, רוב האסירים במחנות הריכוז היו מתנגדים פוליטיים (סוציאליסטים, קומוניסטים)	1933
ליל הסכינים הארוכים – פוטש של ה-ס.ס. נגד ה-ס.א. בעקבות הפחד של מפקד ה-ס.א. ארנסט רוהם, מתכנן מהפך.	יוני 1934
הוצאו היהודים מהצבא הגרמני	מרס, יולי 1935
חוקי נירנברג – שלילת האזרחות הגרמנית מיהודים.	15 בספטמבר 1935
האולימפיאדה ה-16 בברלין.	1936
הסכם גרמניה עם יפן. הסכם גרמניה עם איטליה. הסכמים אלה היו בהקשר של המאבק המשותף נגד הקומוניזם.	נובמבר 1936
טיהור הרייך מ"לא רצויים". "אריזציה" של בתי עסק יהודים. באמצעי כוח ניסו "לעודד" הגירה יהודית מהרייך. עד 1939, הגירה כפויה (מה שהיום נקרא "טיהור אתני") זו נחשבה הפתרון הכי טוב ל"בעיית היהודים".	1936-1939
"אנשלוס" (איחוד) – סיפוח אוסטריה לתוך הרייך הגרמני. ללא התנגדות.	מרס 1938
הריסת בית הכנסת הגדול בנירנברג	10 באוגוסט 1938
ליל הבדולח	9-10 נובמבר 1938
ועידת מינכן (עם אנגליה וצרפת) – חבל הסודטים מועבר מצ'כוסלובקיה לגרמניה.	אוקטובר 1938

תחנה 3

23 באוגוסט 1939	ברית מולוטוב – הסכם של אי-תוקפנות בין רוסיה וגרמניה. אמנם כבר בדצמבר 1940 היטלר החל לתכנן את התקפתו על בריה"מ.
1 ספטמבר 1939	כניסת הנאצים לפולין. תוך חודש, פולין נכנעת ו-וורשה בירתה כבושה.
3 בספטמבר 1939	בריטניה וצרפת מכריזים על מלחמה נגד גרמניה.
12 בנובמבר 1939	חוק בפולין הכבושה: על כל יהודי מעל גיל 12 לענווד טלאי כחול על יד ימין. תוך שבועות ספורים, החרמת רכוש יהודי (העולה על 2,000 זלוטי) בפולין.

תחנה 4

8 בפברואר 1940	פקודה על הקמת גטו לודז'
10 במאי 1940	כיבוש הנאצי של הולנד, בלגיה ולוקסמבורג.
22 ביוני 1940	כניסת הנאצים לצרפת. צרפת נכנעת וחותמת על שביתת נשק המחלקת את צרפת לשניים. הצפון (כולל עיר הבירה פריז) נכנסת תחת כיבוש גרמני בעוד שמשטר וישי בדרום משתפת פעולה עם הנאצים.
27 במאי 1940	הקמת מחנה אושוויץ
אוגוסט-אוקטובר 1940	מלחמה אווירית של הגרמנים נגד בריטניה (Battle of Britain)
נובמבר 1940	הקמת גטו ורשה
6 באפריל 1941	כיבוש גרמני של יוגוסלביה ויוון.
22 ביוני 1941	התקפה של הצבא הנאצי על בריה"מ המפרה את ברית אי-התוקפנות בין שתי המדינות. בריה"מ בהנהגת יוסף סטין מצטרפת לכווחות הברית נגד הנאצים.
יוני-יולי 1941	כיבוש נאצי של המדינות הבלטיות (ליטא, לטביה, אסטוניה)
ספטמבר 1941	33,000 מיהודי קייב נרצחים על ידי ה"איינזטסגרופן" ביער בשם בבי-יאר שבפאתי העיר האוקראינית. 100,000 יהודים נרצחו שם בין 1941 ו-1943.
24 בנובמבר 1941	הקמת גטו טרזין בצ'כוסלובקיה
7 דצמבר 1941	התקפה יפנית על "פרל הרבור" שבמערב ארה"ב. ארה"ב מכריזה מלחמה נגד יפן שהייתה בברית עם גרמניה הנאצית.
8 בדצמבר 1941	המקרה הראשון של שימוש בתאי הגז להשמדת בני אדם – במחנה חלמנו שבפולין.

גרמניה ואיטליה מכריזים מלחמה נגד ארה"ב בעקבות הכרזת המלחמה האמריקנית נגד יפן.	11 בדצמבר 1941
ועידת ונזה (WANNSEE) בנושא "הפתרון הסופי לשאלת היהודים"	20 בינואר 1942
התקפה אווירית בריטית על העיר קלן שבגרמניה. זו הפעם הראשונה שהמלחמה נרגשת על שטח גרמניה.	מאי 1942
כיבוש גרמני של משטר וישי הצרפתי עקב .	11 בנובמבר 1942
הכרזה של מנהיגי בעלות הברית (בריה"מ, בריטניה וארה"ב) על כוונתם להעמיד לדין את הפושעים הנאצים על השמדת יהודי אירופה.	17 בדצמבר 1942
מרד גטו ורשה	19 באפריל – 16 במאי 1943

תחנה 5

התקפות הצבא הגרמני ברוסיה. הצבא הגרמני הלא מוכשר ללחימה בחורף הרוסי, נכנע לסובייטים בקרב על סטלינגרד.	6 תחנה נובמבר - פברואר 1943
150,000 חיילים אמריקנים נוחתים על החוף בצפון צרפת הכבושה (D-Day).	6 ביוני 1944

תחנה 7

ניסיון להתנקש בחייו של היטלר על ידי מתנגדים גרמנים	21 ביולי 1944
שחרור צרפת על ידי האמריקנים	אוגוסט 1944
שחרור ווארשה על ידי הסובייטים	17 בינואר 1945
פינוי מחנה אושוויץ על ידי הנאצים. תחילת מצעד המוות.	17 בינואר 1945
שחרור מחנה אושוויץ על ידי הצבא האדום הסובייטי	27 בינואר 1945
התקפות אוויריות של כוחות הברית על העיר דרזדן שבגרמניה.	פברואר 1945
כוחות סובייטים מקיפים את ברלין	16 באפריל 1945
שחרור מחנה דכאו (קרוב לעיר מינכן) על ידי הצבא האמריקני	29 באפריל 1945
התאבדות היטלר	30 באפריל 1945
כניעת גרמניה. סוף ה"רייך השלישי" (VE DAY)	8 במאי 1945

ועדת הריסון (Harison) נשלחת על ידי הנשיא האמריקני טרומן עקב לחץ של ארגונים יהודיים בתגובה לתנאים הירודים במחנות העקורים. תוצאות הועדה, שסיירה בכ-30 מחנות עקורים באזור הכיבוש האמריקני בדרום גרמניה קבע שיש לשפר את התנאים במחנות העקורים וכן שהפתרון הטוב ביותר לבעיית העקורים הינו לאפשר 100,000 אשרות כניסה לארץ ישראל-פלסטין.	יולי 1945
כניסת הג'וינט למחנות העקורים	אוגוסט 1945
ביקור של דוד בן גוריון במחנות העקורים בגרמניה.	אוקטובר 1945
כניסת המשלחת הארץ-ישראלית במחנות העקורים.	דצמבר 1945
משפטי נירנברג	1945-1949
פעולות העפלה אינטנסיביות	1945-1948
החלטת האו"ם על חלוקת פלשתינה לשתי מדינות	29 בנובמבר 1947

תחנה 8

הצהרת התאריך של "יום השואה" בישראל – כ"ז בניסן, הנופל בין התאריך של מרד גטו ורשה ליום הזיכרון	1951
הקמת "יד ושם"	1953
הפקת הסרט "לילה וערפל"	1956
חוק "יום השואה והגבורה" בישראל – חובה לציין את היום בטקסים ציבוריים	1959
משפט אייכמן	1961
משפט דמיניוק	1987

תחנה 1 – יהדות אירופה לגוניה

1. התנועה החסידית
2. המתנגדים (השמרנות היהודית)
3. תנועת ההשכלה במערב אירופה
4. ההשכלה במזרח אירופה
5. קהילות הבלקאנים והמקרה של סלונקי
6. תמונת מצב סטטיסטית של יהדות אירופה בערב המלחמה (מפות וכו') (להשלים)

1. התנועה החסידית

החסידות נולדה במזרח אירופה במחצית הראשונה של המאה ה-18 ובמהירה הומצאה באופן מאסיבי על ידי קהילות רבות אשר באוקראינה, פולין, רומניה והונגריה. התפשטות זאת התרחשה בתקופה שבה האוכלוסייה היהודית סבלה ממצוקה כלכלית, חברתית ופוליטית גדולה, כאשר היהודי היה שנוא ונדחה על ידי החברה הנוצרית שנקטה באפליה תעסוקתית ודתית נגדה והגבילה את המיעוט היהודית למעמד של משלמי מסים, נטולי כל זכויות אזרחיות.

תמונת מצב זו קיבצה את הקהילות היהודיות לחיים סגורים, סוג של מחסה אשר בתוכו היהודי מצא מפלט רוחני סביב אווירת העוינות החיצונית. בתוך חברות סגורות אלו, ההמון העני סבל מכוחם של המיעוטים העשירים. מעטים היו תלמידי הישיבות, אשר נפתחה בפניהם הזדמנות למלא משרות כרבני הקהילות השונות. מהר מאוד חכמים וצדיקים רבים מצאו עצמם נודדים ומטיפים, תוך הבנייה של אופוזיציה רוחנית וחברתית מול הממסד הדתי הקשוח אשר סירב ליצור למענם אלטרנטיבת חיים.

בתוך אווירה זאת עלתה החסידות כתנועה יוצרת אופציית קיום וראיית עולם שלמה ליהודי הפשוט. מנהיגה הרוחני הראשון של החסידות היה הבעל שם טוב, דמות עטופת הילה מיסטית, שפעלה בין השנים 1700 ו-1730 כרב, מרפא ומטיף. תורתו הועברה בעל פה בין תלמידיו והיווה הבסיס לצורת חיים יהודית שונה אשר בה הוא מקרב את האלוהים לאדם הפשוט, דרך הפלת המחסומים שביניהם, בטענה שהאלוהים נמצא בכל מקום ובכל דבר כגון הטבע, השמחה והאהבה ולא רק בבתי הכנסת.

אופייה הגמיש והמיסטי של החסידות קירבה את היהדות להמונים והפך את הדת לזמין ומתאים את עצמו לצרכיה המציאותיים של זמנו ולמעמד העני המבקש פתרון רוחני הן ליומיום עמוס העבודה והן להשכלה המועטה אשר נרכשה על ידם עקב מצוקת הזמן הפנוי. החסידות הוסיפה להלכה ולתורה האורתודוקסית ספרות רחבה שמורכבת מסיפורים, אנקדוטות, פתגמים, משלים ואגדות, שנלקחו מחיי היומיום ולכן נקלטו בקלות על ידי העם. הפופולאריות של החסידות נבעה מהיותה תנועה של סולידאריות ואהבה בין הרב לחסידיו, ובמידה רבה איננה הייתה החסידות דוקטרינה אלה צורת חיים.

בערב מלחמת העולם השנייה, היה מספר החסידים במזרח אירופה כ-3 מיליון. שפתם הייתה שפת היידיש. בסוף המלחמה נותרו 800,000 חסידים, שהתפזרו רובם בין ישראל ליבשת אמריקה.

2. המתנגדים (השמרנות היהודית)

ההתנגדות לחסידות פרצה בקהילת וילנה – "ירושלים הליטאית" – המרכז הגדול ביותר ללימודי תורה בפולין. העימות החל כאשר המגיד החסידי בעיר ייסד מניין חסידי אוטונומי. דבר זה גרם להנהגה היהודית הליטאית להחרים את החסידים ולגרשם מן העיר. הקהילה הוילנאית דרשה משאר הקהילות היהודיות לאמץ את גישתם ולהחרים גם כן את החסידים. היהודים המתנגדים לחסידות טענו כי החסידים הנם קמצנים, סרבני ההלכה, מחליפי הליטורגיה האשכנזית בליטורגיה ספרדית. הוילנאים התנגדו לכך שהחסידים התפללו בשמחה מוגזמת במקום דמעות ההצטערות הדרושות בתפילה כנה. בין התביעות החריוניות ביותר בלטה הטענה כי החסידים מביאים לשחיתות מוסרית. העימות הגיע לשיאו כאשר החסידים החלו להדפיס את ספריהם בבתי דפוס משלהם ללא האישור מרבני הקהילות. המקרה הזה הביא לרדיפה מחודשת אחרי החסידים בכל רחבי פולין, ועד גרמניה נשלחו שליחים בכדי למנוע את פלישתה של צורת החיים החסידית אליה. מרבית הכוחות השמרנים של היהדות התרכזו בידי של הגאון מוילנה, אחד מגדולי התורה מכל הזמנים, אשר אליו הגיעו ליעוץ ועזרה אנשים מכל פינות אירופה.

השמרנות היהודית התאפיינה בהשכלה מאד גדולה, בייחסה הליטראלי לכתבי הקודש. הגאון מוילנה פיתח את השכלתו בשטחי המתמטיקה, לשון ואסטרונומיה, עם דגש פילוסופי ודתי הנובע מהזרם האשכנזי של היהדות, עם דחייה של הפילוסופיה היהודית-ספרדית המדיאבאלית שהשפיעה על החסידות. המתנגדים השמרנים אינם קיבלו את תפקידו של הצדיק כמטווח בין האדם הפשוט לאלוהים, וכמוכן פסלו את חשיבותה של התפילה והכוונה על הלימוד האורתודוקסי של התורה. החרמת החסידות, המלווה בהתייחסות אל מרכיביה כאל לא-יהודיים, הביאה את המתנגדים להלשין לממשל הרוסי בטענה כי החסידים גונבים כספים ומוציאים אותם לטורקיה. דבר זה הביא אף לעצירת מנהיגותיה של החסידות באותה תקופה.

למרות המאמצים של המתנגדים, הם לא יכלו לעצור את תנופתה של התנועה החסידית, והפיצול בין הזרמים הפך לעובדה היסטורית בלתי הפיכה. אמנם עם האיום של רעיונות תנועת ההשכלה שהגיעו מיהדות מערב אירופה, התמוססו ההבדלים בין חסידים ומתנגדים לחזית דתית מאוחדת מול גורמי ההשכלה המתבוללים.

3. תנועת ההשכלה במערב אירופה

תנועת ההשכלה היהודית החלה בשנות השבעים של המאה ה-18 והגיעה לשיאה וסיומה בשנות השמונים של המאה ה-19 עם היוולדותה של הציונות. 400,000 יהודים חיו באירופה המערבית ומתוכם 300,000 בגרמניה. למרות שהיהודים הוכיחו כי הם הנם חיוניים בהתפתחותן של המדינות האירופיות, דלתות הציביליזציה המערבית עוד היו סגורות בפניהם. במהלך המאה ה-18 חל שיפור במעמד הכלכלי של היהודים, אך רובם עוד סבלו מעוני רב, מהסתגרות בתוך הגטו ונתונים למסים גבוהים ומשפילים. באופן הדרגתי בסוף המאה ה-18, השחרור האמנציפטורי התחיל להיות מוחשי ליהודים כתוצאה משתי סיבות עיקריות: הכוח הכלכלי שהיהודי ייצג, וההתפתחות של ההומניזם הרציונאלי (אשר בדיעבד הביא לדמוקרטיזציה של המדינות הללו והכללה של המיעוט היהודי במעמד האזרחי).

אבן הפינה של האמנציפציה היהודית הייתה "ההשכלה", הנכונות ללמוד ולרכוש ידע ממקצועות ודיסציפלינות חילוניות, דבר אסור מנקודת מבטה של היהדות הדתית השמרנית. מטרתה של ההשכלה היהודית הייתה לשנות באופן קיצוני את טיב היחסים שבין יהודים וגויים, דרך למידת שפת המקום, היעלמותן של צורות לבוש מיוחדות, וכמוכן הנאמנות למדינה ולשלטונה. מטרתה החומרית של ההשכלה הייתה הצורך הכלכלי-חברתי, לשפר את מצבם של היהודים ואת קליטתם בכלכלה ובתעשייה, במלאכה ובאקדמיה.

חלוץ ההשכלה היהודית היה משה מנדלסון, אשר תרגם את התנ"ך לגרמנית מדויקת ותרגם לעברית יצירות רבות מן הספרות המקומית, וזאת בכדי לקרב את התרבות הגרמנית ליהודים. מנדלסון בעצמו היווה דוגמא של איזון אפשרי בין לימוד התורה ושמירה על ההלכה תוך התבוללות מוחלטת לאופי החברה בה הוא היה חי. במהלך המאה ה-19, יהדות מערב אירופה נכנסה בהדרגה לסדר החברתי הסדיר של המדינות בהן חיו. התבוללות הדרגתית זאת אפשרה את הצמיחה במעמד הכללי של העם, השתתפות בחוגים פוליטיים, אקדמאים, מדעיים, צבאיים ואומנותיים, כאשר גרמו ליהודים רבים להיות חלק מהמהפכות והתהפכות אשר שינו את פני העולם והביאו את השינויים הגדולים בכל תחום, וביניהם הציונות החדשה, המיוסדת ומנוסחת על ידי תאודור הרצל, אשר הצביעה על הצורך הלאומי הדחוף של העם היהודי במדינה והביאה הן לקיום הקונגרס היהודי הראשון ב-1897 והן להתארגנות ועלייה מאסיביים לפלשתינה במחצית הראשונה של המאה ה-20, עד קומה של מדינת ישראל.

4. ההשכלה במזרח אירופה

בתחילת המאה ה-19, ההדים מתנועת ההשכלה אשר במערב אירופה החלו בהשפעתם במעגלי היהדות של אירופה המזרחית. השפעה זאת חדרה על בסיס הספרות התעמולתית ופרסום הצלחתה של הדוקטרינה החדשה ביהדות גרמניה. יצאו לאור מסות שונות בשפת היידיש, העברית והפולנית, המוקדשות לבעיות האדם והיהודי, להיסטוריה האוניברסאלית, ולפילוסופיה כללית ויהודית גם כן. אך למרות צמיחתה של הספרות החילונית ביהדות מזרח אירופה, תנועת ההשכלה קיבלה מאפיינים שונים מאותם ההישגים אשר מערבה לפולין. בולטת העובדה שהתרבות היידיש והכתובה העברית המודרנית התפתחו והתעצמו: התיאטרון היידיש, השירה, המוזיקה, הספרות היפה והאומנויות השונות קיבלו תנופה בלתי ידועה בעבר. אישים כגון סוקולוב, קצנלסון, פרץ ושלום עליכם, פרחו ויצרו את יסוד הספרות העברית החדשה.

מבחינה פוליטית, הקהילה היהודית המזרח-אירופית הייתה מאורגנת היטב על ידי "ועד ארבע הארצות" (פולין הגדולה והקטנה, רוסיה וווליניה) אשר טיפל בעניינים הפנימיים והחיצוניים של הקהילה. באותה זירה מאוחדת ומלוכדת קיבלה הציונית הפוליטית של הרצל מימד מאסיבי ופופולארי.

כך נולדה קבוצת ביל"ו וחובבי ציון, אשר הגשימו את שאיפתם האידיאולוגית תוך התיישבות מחודשת בארץ ישראל, במהלך העלייה הראשונה, אשר בין השנים 1882 ועד 1904. כך נולדה המפלגה היהודית-סוציאליסטית, "בונד", אשר קיבצה את היהודים אשר שילבו בהשקפתם את הדגל החברתי והשווינוני תוך טיפוח של מעמד הפועלים. וכך התארגנה "אגודת ישראל", איחוד היהדות האורתודוקסית, אשר עברה מהפך והתחזקות כמותית וערכית.

ניתן לומר כי אחד הגיבורים המרכזים בפריחתה של יהדות מזרח אירופה הייתה התקשורת הכתובה. כיוון שמיקומה בתרבות ובחיים היומיומיים של העם הינו גדול ורחב. העיתונות היהודית הייתה אחראית לפרסום חדשות היום, אך היא הנהיגה גם כן, ליוותה, חינכה, והייתה מחוללת אינספירציה. עשרות מגזינים ועיתונים ביידיש, עברית ופולנית יצאו כל יום וייצגו את מגוון הדעות אשר בכלל האוכלוסייה היהודית. בין יוצאי יהדות הפולנית החדשה ישנם אישים חשובים ומכריעים בעתידו של העם היהודי, כגון דוד בן-גוריון, חיים ויצמן וש"י עגנון.

5. קהילות הבלקאנים והמקרה של סלוניקי

החוויה של יהדות ספרד בימי הביניים הייתה שונה מאוד מזו של הקהילות היהודיות במערב ובמזרח אירופה. לא כמו אחיה הרדופים והמדוכאים בפולין ובגרמניה, יהדות ספרד של ימי הביניים היה בתוך הסובלנות היחסית של האסלאם. התקופה של הכיבוש המוסלמי של ספרד (המאה ה-8 עד המאה ה-15) כללה את אחת התקופות הפוריות ביותר בתולדות העם היהודי. פילוסופים, אנשי ספרות ודת כגון הרמב"ם, אבן שפרוט, אבן אזרע, ויהודה הלוי, דנו באווירה זאת בפתיחות ובחופשיות, על בעיות הקיום היהודי בפרט והאנושי בכלל. הקהילות היהודיות בספרד המוסלמי, כמו בשאר העולם הערבי, חיו כמיעוט דתית אשר זכתה למעמד מיוחד של "עם הספר" (אהל אל כיתאב). היהודים לא נחשבו לכופרים ולא הוכרחו להמיר את דתם.

לכל אורך התקופה הזאת, התקיימה מאבק אימפריאלי ואידאולוגיה בין הנוצרות לאיסלם. זו תקופת מסעות הצלב, בהם ניסה העולם הנוצרי לכבוש את העולם הערבי-מוסלמי. ספרד הייתה נקודה מרכזית במאבק הזה, ולאורך תקופת השלטון המוסלמי בספרד, המלכים הקתולים יישמו את הכיבוש מחדש של ספרד (reconquista). מסע זה הגיע לשיאו ולהשלמתו ביולי 1492 עם כיבוש גרנדה, העיר הדרומית ביותר בספרד. באותו חודש ניתן לכל יהודי בספרד האופציה להתנצר, למות או לעזוב את שטחי הממלכה. וכך נולדה הפזורה הספרדית היהודית באירופה.

חלק קטן מהמגורשים הגיעו למערב אירופה, והפכו למיעוט ספרדית בתוך הרוב האשכנזי. חלק נוסף היגר דרומה לשטחי צפון אפריקה, שם הם נפגשו עם הקהילות היהודיות הקיימות, שתרבותם היה קרוב בהרבה לתרבות הערבית. רוב היהודים הספרדיים מצאו מפלט באימפריה העוט'מנית המוסלמית אשר בזמן שהקתולים כבשו את ספרד מהמוסלמים, כבשה בעצמה את האזור הים-תיכוני בדרום-מזרח אירופה (כיום טורקיה, יוון, בולגריה, ויוגוסלביה לשעבר) מהקיסרים הביזנטיים. בכל המקומות האלה שגשגו היהודים תחת האימפריה העוט'מנית עד תחילת המאה ה-20. עם מלחמות הבלקן ב-1912-1913, נפילת האימפריה העוט'מנית, מצאו עצמם היהודים תחת שלטונות חדשים, אלה של יוון, בולגריה, קרואטיה וטורקיה.

אחת הקהילות החשובות מהפזורה הספרדית-יהודית הייתה זו של סלוניקי, עיר נמל יוונית שמאז ייסודה בשנת 315 לפני הספירה עברה משלטון מקדוני, לרומאי, לביזנטי, לעות'מאני, ובשנת 1911 הפכה לחלק מיוון המודרנית. הקהילה היהודית בסלוניקי היוותה את רוב אוכלוסיית העיר והעניקה לה אופי יהודי בולט ושולט בתקופה אחרת מה-מאה ה-18 עד המאה ה-18. שפת הדיבור לדינו (ספרדית-יהודית) רווחה בסלוניקי ומוסדות חינוך תרבות ותורה שגשגו. במאה ה-19 וה-20, היו יהודי סלוניקי חלק חשוב במודרניזציה של העיר, בפיתוח התעשייה, הבנקאות והשרות הציבורית. הופצה עיתונות בלדינו,

בצרפתית ובעברית, ופעלו אגודות ציוניות וסוציאליסטיות. במקביל עבדו היהודים במסחר בנמל שהיה הבסיס הכלכלי העיקרי של סלונקי. בנמל, בשל ברוב היהודי שעבד שם, כיבדו ושבתו בשבת ובחגים יהודים. ב-1913, ערב נפילת האימפריה העות'מאנית וסיפוח סלונקי על ידי השלטונות היווניים, ישבו בסלונקי 80,000 יהודים מתוך אוכלוסיה של 173,000. בין שתי מלחמות העולם חל תהליך צמצום ופגיעה בקהילה לרבות פרעות ורדיפות על ידי גורמים פשיסטים יוונים. אלפי יהודים סלונקאים הגרו בשנים אלו, וכ-10,000 הגיעו לארץ ישראל. בערב השואה חיו 50,000 יהודים בסלונקי, וגורלם של רובם נחרט עם הכיבוש הנאצי ב-1941.

6. תמונת מצב סטטיסטית של יהדות אירופה בערב המלחמה (מפות וכו')

תחנה 2 – הנאציזם: אידיאולוגיה ויישום

1. רקע היסטורי – גרמניה במאה ה-19 ורפובליקת ויימר (1918-1933)
2. אדולף היטלר, המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית ועלייתה לשלטון
3. אידיאולוגיה ומדיניות הנאצית
4. התעמולה הנאצית והפעלתה על העם הגרמני תחת הרייך השלישי
5. נשים וילדים תחת הרייך השלישי
6. אפליה ורדיפה של יהודים תחת הרייך השלישי

1. רקע היסטורי – גרמניה במאה ה-19 ורפובליקת ויימר (1918-1933)

ניסיון להסביר את עליית הנאציזם לשלטון בגרמניה ב-1933, חייב ברקע על התקופות שקדמו לה. היסטוריונים אף חוזרים למאה ה-19 ולדרך המסוימת בה התפתחה הלאומיות בגרמניה. הלאומיות הגרמנית נוצרה מצורך לאחד מאות אזורי שלטון מקומיים (נסיכויות) אל תוך ישות לאומית אחת, וכן להתנער מכיבוש זר – זה של נפוליון – בתחילת המאה. מראשית קיומה, הלאומיות הגרמנית שמה דגש על המושגים של "אחדות" ושל "עם" (לאומת, לדוגמא, הלאומיות הצרפתית שדברה על מושג ה"אזרח"). בנוסף לכך, התיעוש המואץ של גרמניה במחציתה השנייה של המאה ה-19, יצר מצב בו התפתח מעמד ביניים, עם כוח כלכלי אך ללא כוח פוליטי, אשר נטה להחליף את כוחו הפוליטי בזכויות כלכליות. השלטון בסוף המאה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נטה להתעלם מעימותים פנימיים – כלכליים, חברתיים ופוליטיים – ולטשטש פערים חברתיים תוך דגש על המונח הפופוליסטי "קהילת העם" ותוך עיסוק יתר בהישגים צבאיים. כך שגרמניה שנכנסה למלחמת העולם הראשונה הייתה תחת שלטון מונרכי וללא ניסיון בדמוקרטיה.

רפובליקת ויימר בגרמניה, אשר התקיימה בין השנים 1918 ו-1933, הייתה ההתנסות הראשונה של גרמניה עם הדמוקרטיה, כלומר עם מערכת פוליטית בה מתחלפות מפלגות השלטון לפי בחירות אזרחיות. ב-1918-1919, מיד לאחר תום מלחמת העולם הראשונה, נשבה רוח של שינוי בגרמניה, ומפלגות שמאל אשר היו אסורות תחת המשטר הקיסרי לפני 1914 זכו לפעם הראשונה בנציגות ברייכסטאג (בכנסת הגרמנית). אך חתימת **הסכם ורסיי** ב-1919, בה גרמניה נאלצה לוותר הן על שטחים רבים והן על כוחה הצבאי, שמה קץ לרוח זו. ההסכם הזכיר לגרמניה את תבוסתה במלחמה, והדמוקרטיה אשר הייתה כה מושכת רק שנה לפני כן, החלה להראות כדבר זר אשר נכפה מבחוץ על ידי אויביה, צרפת, בריטניה וארה"ב. למרות שבחירות דמוקרטיות המשיכו לאורך השנים עד 1933, השארים בבחירות נטו יותר ויותר למפלגות לאומניות ושמרניות אשר נתנו מענה לתחושת העלבון עם סיסמאות של אחדות לאומית. "סכין בגב האומה" הפך לסיסמה הנפוצה ביותר, אשר הפכה את התבוסה במלחמה לבגידה על ידי אותם הנציגים ברייכסטאג, כולל ראש הממשלה, שקיבלו את העלבון של הסכם ורסיי ללא התנגדות.

בחירתו של הגנרל הנערץ לשעבר הינדנברג לנשיא המדינה ב-1925, סימנה את תחילת החזרה לשלטון אוטוריטארי. הגרמנים היו זקוקים יותר מכל דבר ליציבות ולדמות אב, וגיבור המלחמה השמרני הינדנברג, סיפק תחושה זו. השנים 1925-1929 היו אכן שנים של יציבות ושל פריחה כלכלית בגרמניה, אמנם בעיקר בשל הפריחה הכלכלית העולמית. לכן גם המשבר הכלכלי שהתחיל בארצות הברית באוקטובר 1929, הגיע במהרה לשאר העולם, וכן לגרמניה. הקריסה הכלכלית ושאווי אבטלה הולכים וגוברים, שימשו אדמה פורייה לכוחות לאומנים, וכל מה שהיה נחשב לזר, ל"בינלאומי" או ל"קוסמופוליטי", היה שנוא. בייחוד היהודי, שכבר שנים הוגדר ברטוריקה של הימין כחלק או מקונספירציה קפיטליסטית עולמית או מקונספירציה קומוניסטית עולמית, הפך **לשעיר לעזאזל**. היה קל ביותר להאשים את היהודי בשביל צרות של העם הגרמני ובתקיעת סכין בגב האומה הגרמנית.

2. אדולף היטלר, המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית ועלייתה לשלטון

הדבר היחיד שצמח בגרמניה בסוף שנות העשרים יותר מאשר שאורי האבטלה הייתה הפופולאריות של אדולף היטלר, מנהיג המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית. אדולף היטלר נולד בעיירה קטנה באוסטריה בשנת 1889, למשפחה מהמעמד הבינוני-נמוך. בגיל 16 הוא נטש את לימודיו ועבר לוינה, בירת אוסטריה, שם הוא רכש את חינוכו הפוליטי וראיית עולמו הגזענית, תחת טיפוחם של מטיפים של הדרוויניזם החברתי*, נעלתו של העם הגרמני ודמותה של "היהודי הנצחי" כסמל לכל מה שרקוב בתרבות, בפוליטיקה ובכלכלה, ממרקסיזם וקומוניזם דרך דמוקרטיה ופציפיזם, ועד זנות ומחלות מיניות. בשנת 1913 עבר היטלר למינכן שבגרמניה, שם גויס לצבא הגרמני להלחם במלחמת העולם הראשונה.

לאחר התבוסה הגרמנית במלחמה ולאחר חתימת הסכם ורסיי, היטלר הצטרף לתנועה עממית ימנית – "מפלגת הפועלים הגרמנים" – אשר מנתה אז כ-40 חברים. במהרה שינה את שמה של התנועה ל"מפלגת הפועלים הגרמנים הנאציונל-סוציאליסטית", ובקיצור המפלגה הנאצית. ביולי 1921 הוא מינה את עצמו ראש המפלגה, ובנובמבר באותה שנה נחשב למנהיג של תנועה בת 3,000 חברים. מצאה הפוליטית של המפלגה הייתה שילוב של רעיונות לאומיים וגזעניים מחד גיסא ורעיונות פופוליסטיים, אנטי-קפיטליסטים מאידך. עיקר מאמצי התעמולתיות היו נגד הבוגדים של הסכמי ורסיי במישור הבינלאומי, ונגד "פריבילגיות" יהודיות בזירה הכלכלית בגרמניה. הסמלים של צלב הקרס וההצדעה "הייל" היו במקומם מ-1920, וכן גדודי הס"א והס"ס אשר הוקמו על מנת לשמור על הסדר בהתכנסויות של המפלגה ולהפך את הסדר באלה של מפלגות אחרות.

בנובמבר 1923, משוכנע שעידן ויימר מגיע לסיומו, השתתף היטלר ותנועתו, יחד אם מפלגות לאומיות אחרות, בניסיון הפלת הכנסת האזורית במינכן. ה"פוטש" כשל, והיטלר נעצר ונידון למאסר בפברואר 1924. בתשע החודשים שבילה בכלא, כתב היטלר את "מייך קאמפף" (המאבק שלי) ספר רב-עמודים בו פירט את תורתו הגזענית ותוכניתו להחזיר את כבודו האבוד של העם הגרמני למקומו בהיסטוריה. ("מייך קאמפף" יהפוך לתנ"ך של המפלגה הנאצית, ימכור יותר מ-5 מיליון עותקים עד שנת 1939 ויתורגם ל-11 שפות). לאחר שחרורו מהכלא, הפך היטלר את תנועתו למפלגה של ממש, והתחיל לחולל את עלייתו לשלטון דרך המנגנונים הפרלמנטרים של רפובליקת ויימר. ב-1928, המפלגה הנאצית זכתה ב-12 מושבים בלבד ברייכסטאג, אך ב-1930 הגיעה המפלגה ל-107 מושבים, וביולי 1932 ל-230 מושבים (37.3% של הקולות). מהלחץ הגובר של הציבור, ומלחץ מכיוונו של חוגים שמרנים בתוך הרייכסטאג, נאלץ הנשיא הינדנברג למנות את היטלר לסגנו, או ל"קנצלור", בינואר 1933. במרץ באותה שנה, סילק היטלר את כל מתנגדיו מהממשלה, ועם מות הינדנברג באוגוסט 1934, ייחד היטלר את התפקידים של "פיהרר" ו"קנצלור" וריכז את כל הכוחות בידיו. מי שעלה לשלטון דרך מנגנוני הדמוקרטיה הפך את שלטונו למשטר דיקטטורי של מפלגה אחד ומנהיג אחד. המנהיג הנערץ היטלר ומפלגתו באו לתת תשובה לכל בעיותיה של גרמניה, תוך טיהורה מהאויבים שבתוכה, ובעיקר מהאויב היהודי. **הרייך השלישי** תחת אדולף היטלר תפעל 12 שנה, עד סוף מלחמת העולם השנייה ב-1945.

בשנים של שלטונו נוצר סביב היטלר פולחן אישיות חסרת תקדים בעידן המודרני, המלווה במגלומניה ותחושות אלמותיות. על פי בקשת היטלר, תכנן האדריכל של הרייך השלישי, **אלברט שפייר**, תוכנית חדשה לברלין "אשר תשרוד 3,000 שנה" ובה צירים ומבנים מונומנטלים, כיפות אשר גובהם התקרבו לשמיים, ושדרות חגיגיות אשר הובילו אל המונומנטים המסורתיים של גרמניה: פסל החייל האלמוני, שער ברנדנבורג וכו'. כל מפגש מפלגתי או הפגנה, תוכנן מראש ובוים היטב כסצנה תיאטרלית או דרמה אופראית אשר במהלכם הוצג היטלר כדמות אלוהית העומדת בראש היררכיה מובהקת. המוני העם צעדו כחיילי המסורים בליווי לפידי אש ושירה נרגשת, בציפייה לפיהרר אשר התהלך לו לאורך ציר מונומנטלי שהוביל לפודיום גבוה ומרכזי. היטלר היווה דמות אבהית וכוחנית, הוא הביט אל העם בביטחון ונאם אליו בעוצמות ובצורות בלתי ידועות בעבר.

אדולף היטלר

ילדים מקבלים את פני היטלר ביום הולדתו, 20.4.1939 (Hitler1)

3. אידיאולוגיה ומדיניות הנאצית

האידיאולוגיה הנאצית אימצה לעצמה את תורת הגזע ואת הדרוויניזם החברתי אשר התפתחו באירופה במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19. הטענה המרכזית בדרוויניזם החברתי הייתה שכמו בטבע, גם בהיסטוריה האנושית, קיים תחרות בין גזעים שונים. בתפישה הזאת, עדיפותם של גזעים מסוימים על פני גזעים אחרים הינה תופעה טבעית, ועם יש היררכיה בין הגזעים, זה רק טבעי שהחזקים שבין הגזעים יזכו לחיים טובים יותר. היטלר לקח את הרעיונות האלה והקציץ אותם, כאשר הוא הגדיר את הגזע הארי כגזע העליון. בתפישתו של היטלר, איבד הטבע את דרכו בשלב מסוים, ולפיכך איבד הגזע הארי את מקומו הראוי בהיררכיה, והדרך להשגה מחדש את מקומם הראוי היא תוך טיהור הדם הארי מכל אלמנט זר, וסביב העיקרון הזה התפתחה המדיניות הנאצית, גם בענייני פנים וגם בענייני חוץ.

ביסוד של המדיניות הנאצית היה העיקרון של יצירת קהילה אתנית (volks-gemeinschaft) של גרמנים ארים טהורים, וכן גישה אימפריאליסטית בה הרייך הגרמני יכבוש "מחדש" את השטחים שנלקחו ממנו במסגרת הסכם ורסיי, וכן עוד ועוד שטחים, בעיקר במזרח (פולין ורוסיה), על מנת ליצור "מקום לחיות" (lebensraum) בשביל העם הגרמני. התוכנית של היטלר חתרה להשגת מטרותיה – טיהור הרייך מצד אחד, והשגת אימפריה מצד שני – תוך כדי המצעד לעבר המלחמה שהל כבר ב-1934. בשנים הללו, היטלר הכניס את הצבא הגרמני לפעולה (בהפרת הסכם ורסיי) ויצר תעשיית מלחמה שנתנה עיסוק לעובדים גרמנים בלבד.

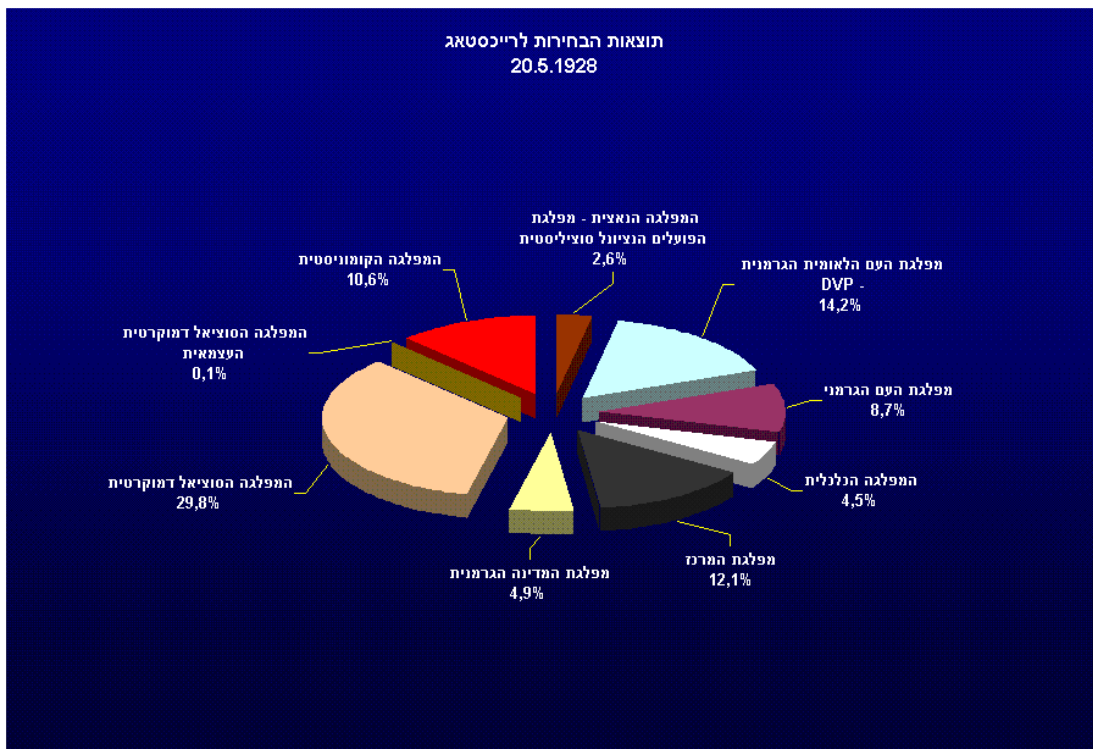
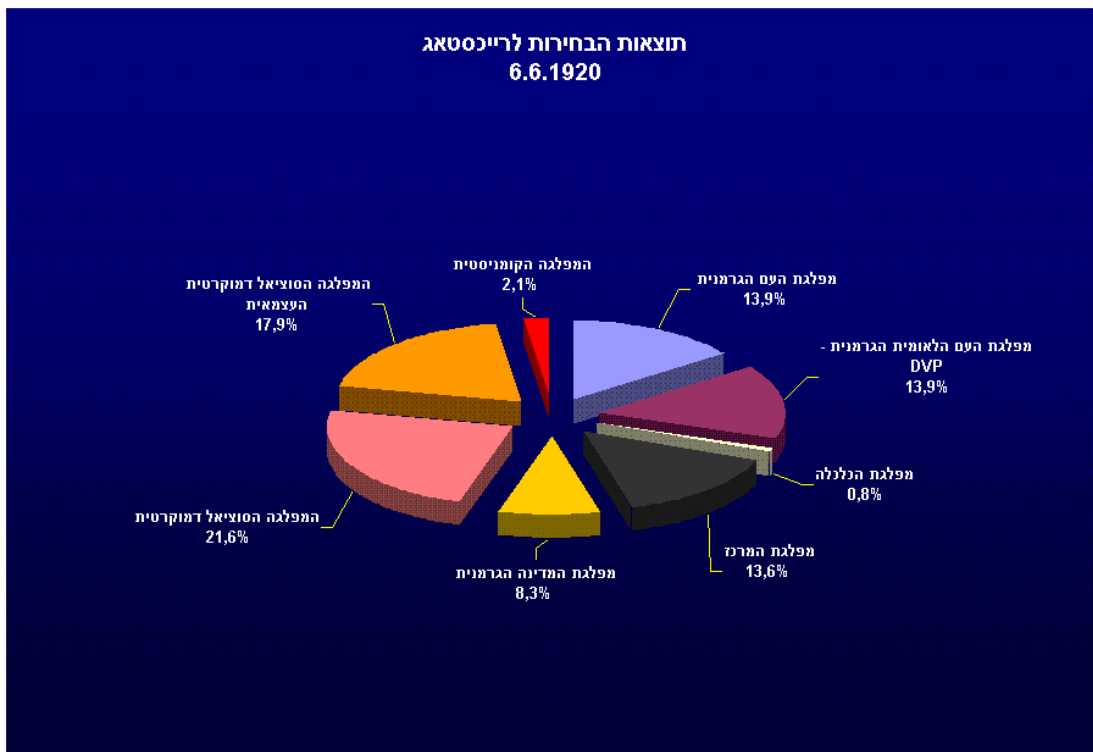
האידיאולוגיה הנאצית תורגמה למדיניות של אפליה נגד "לא-ארים" – יהודים, צוענים, סלאבים, והן הומוסקסואלים, נכים, זוגות מעורבים והן כל מתנגדי המשטר. עם עלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון, הראשונים שהרגישו את האפליה היו אלו המוגדרים כ"אויבים פוליטיים". כבר בשנת 1933 הוקמה מחנה הריכוז **דכאו** ליד העיר מינכן, אליה נשלחו קומוניסטים, סוציאליסטים ומתנגדי משטר נוספים לעבודת פרך. גם הפעולות האנטי-יהודיות החלו בגרמניה מיד עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון בינואר 1933, והמשיכו באופן רשמי וחצי-רשמי גם לפני מיסוד הרשמי של **חוקי נירנברג** בנובמבר 1935 (ראו מושג "אפליה ורדיפה של יהודים").

מדבקות נאציות: עם אחד, רייך אחד, פיהרר אחד (Leumiut1)

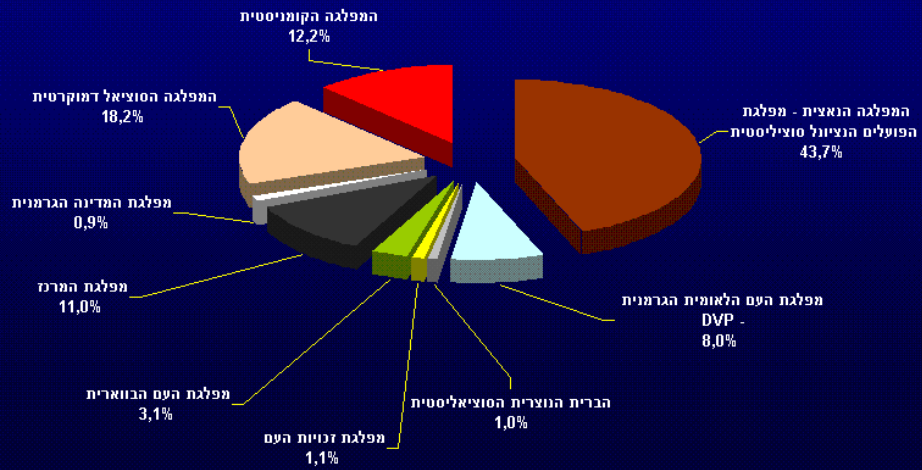

תוצאות הבחירות לרייכסטאג (Nazi rise to power 1a-1e) (1920-1933)

תוצאות הבחירות לר׳יכסטאג
5.3.1933

תוצאות הבחירות לר׳יכסטאג
12.11.1933

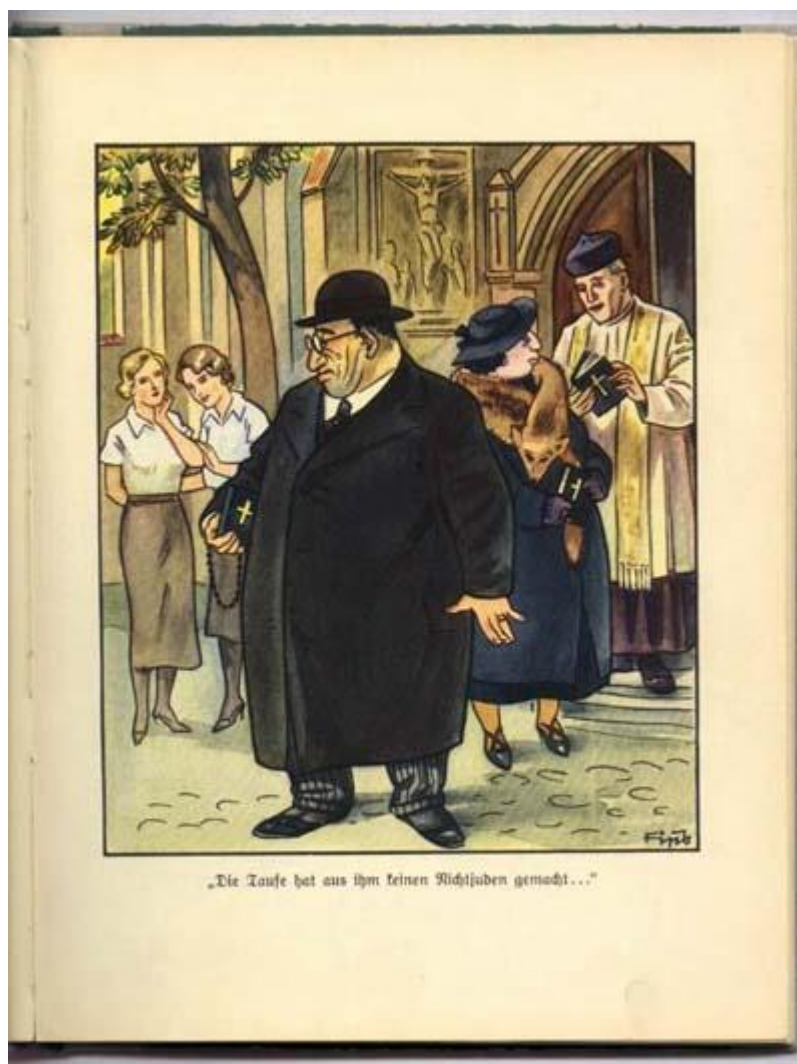
4. התעמולה הנאצית והפעלתה על העם הגרמני תחת הרייך השלישי

התעמולה הייתה הציר המרכזי אשר סביבו הוחדרו הערכים הבסיסיים של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית. לצורך זה ולאורך 12 השנים של המשטר ההיטלראי, גויסו כל האמצעים הויזואליים, המילוליים, הארכיטקטוניים והאומנותיים בכלל, בכדי לגרום להפנמת הדוקטרינה הנאצית אל תוך תודעתו היום-יומית של העם הגרמני. כבר בתחילת דרכו של היטלר כפוליטיקאי נודד, הוא זיהה את חוזקו ואת כוחו הפוטנציאלי של הכלים האלה בהבניית דמותו ותוכניתו.

יוזף גבלס, שר התעמולה, בנה צבא שלם של אלמנטים תעמולתיים אשר שימשו לו ליצירת הדימוי הארי – שלטי כרזות, דגלים, טקסים המוניים, קונצרטים פומביים של מוזיקה גרמנית, ספרים, קריקטורות, שפת רחוב, ומערכת סמלים שלמה. הוא היה במיוחד מודע לכוחם של התקשורת ההמונית בצורת עיתונות, רדיו וקולנוע. כל אלה שימשו כמרכיבים חדשים ומכריעים בנוף הגרמני ובזהות של העם. בליווי תעמולה זאת החלה מסע דה-לגיטימציה של היהודי כהתגלמות של ההפך המוחלט של הדמות הארית ושל כל הערכים הנשגבים שאפיין הדמות הארית. בעוד שהאלימות והתוקפנות הנאצית הופנו נגד "אויביה", מדיניותה הייתה אפשרית רק עם הסכמתו האקטיבי או הפסיבי של העם הגרמני. מהלך זה התפתח דרך אפליה בכל אמצעי התקשורת ותוך עידוד הפעלת הגזענות ככלי לגיטימי לביטוי. עיצוב דעת הקהל הגרמני, העברת ערכים ואידיאולוגיה נאצים, צנזורה של קולות מתנגדים, וליבוי תחושות השנאה של הקהל הגרמני נגד זרים ובמיוחד נגד יהודים, יצרו אווירה שבתוכה האלימות ההולכת וגוברת נגד אותם גורמים זרים תתקבל בקלות. כמוכן, ההלשנה התקבלה כמעשה פטריוטי.

תעמולה

דף מחוברת אנטישמית לילדים ובני נוער/ קריקטורה אנטישמית ובה הנוצרות אומרות : 'גם הטבילה לא עשתה ממנו לא-יהודי' (Propaganda5) (1599/226 # YV)

תערוכת 'היהודי הנצח' בווינה, אוסטריה, 1938 (Propaganda4) (YV #1570)

5. נשים וילדים תחת הרייך השלישי

תפקידה של האישה תחת הרייך השלישי היה מרכזי בעיצוב החברה, שהרי בגידול ילדיה, היא מעבירה את הערכים של החברה. עידוד הנישואים בין גבר לאישה ארים הוטבעו בחוקי הרייך, וכן עידוד ריבוי ילדים. במסגרת "החוק לעידוד הנישואים" (1933), למשל, הוענקה הלוואה של 1,000 מארק גרמני (שווה ל כ-9 חודשי משכורת) לזוגות חדשים, עם "סליחה" להלוואה באחוז הולך וגדל עם כל ילד שנולד. בכל שנה, ב-12 באוגוסט, יום הולדתה של אמו של היטלר, הוענק "צלב האמהות" לאמהות שהולידו מספר רב של ילדים – זהב ל-8 ילדים, כסף ל-6 ילדים, ונחושת ל-4. נשים אלו היו לובשות את הצלב על בגדיהן, ואף היה נהוג שגברים ונוער יצדיעו להן ברחוב. במסגרת החוק הזה והאווירה סביבה, סטיות לא התקבלו על הדעת. הומוסקסואליות וזוגות מעורבים של ארים ולא ארים, היו נגד החוק, ואפילו נשואים ארים למהדרין שלא ייצרו ילדים, נחשבו לנחותים.

כמו שתפקידן של נשות הרייך היה חשוב לעיצוב החברה, גם מקום הילד בחברה היה מרכזי. עיצוב תודעתם ועידוד גאווהם הלאומית והגזעית של הנוער היו הכרחיים לא רק על מנת להפוך אותם בני נוער לחיילים בשירות האידיאולוגיה הנאצית; כמו כן, מעצבי התודעה הנאצים היו סבורים שהנוער יוכלו להנך את הוריהם, אשר היו פחות מסוגלים להסתגל למציאות החדשה והמהפכנית.

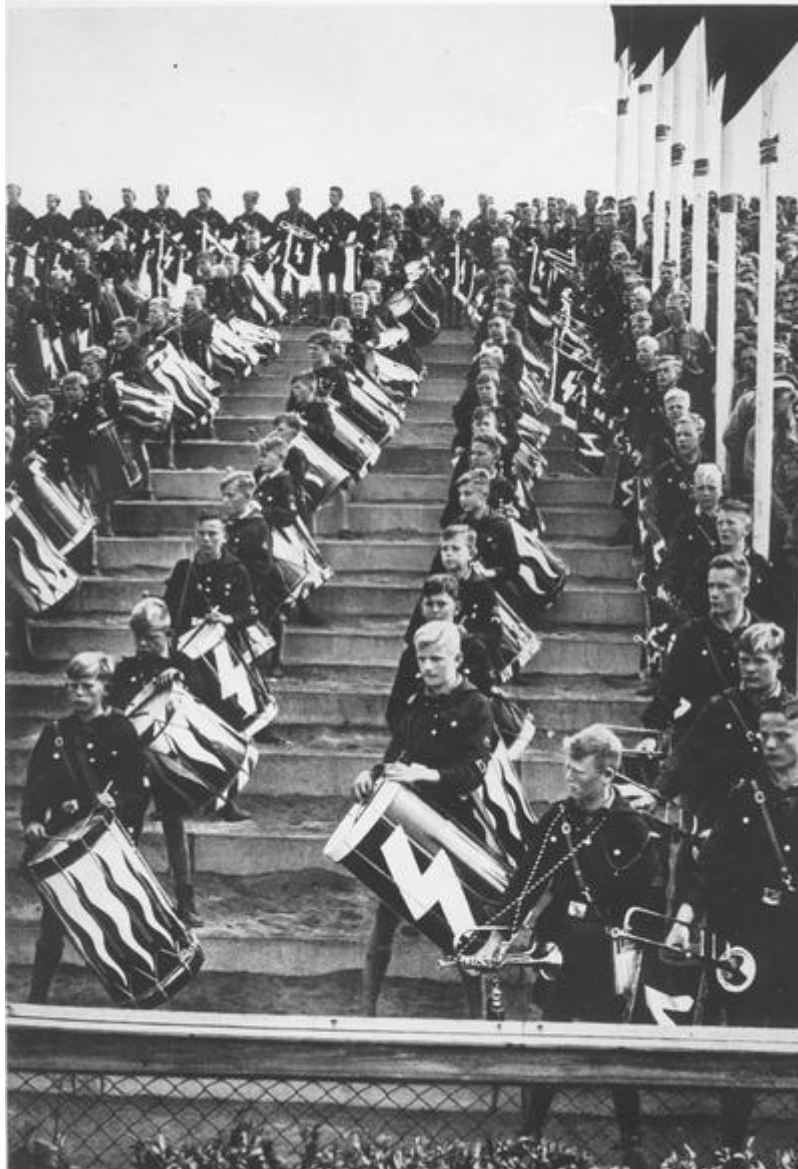
תנועת ההיטלריונגנד (הנוער ההיטלראי)

תנועת הנוער ההיטלראי נוסדה בשנות ה-20 והייתה אחת מכמה וכמה תנועות נוער בגרמניה, שהרי במחצית הראשונה של המאה ה-20, ההצטרפות לתנועות נוער הייתה תופעה נפוצה. בשנת 1933, בערב עלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון, מספר חברי התנועה היה כ-100,000. עם עלייתם של הנאצים, חל איסור על תנועות נוער אחרות, וכל התנועות הקיימות הוזרמו לתוך ההיטלריונגנד, כך שעד שנת 1936 מספר החברים בה היה כ-4 מיליון. ההיטלריונגנד הפך במהרה לאחד מעמודי הטווה של החברה הגרמנית תחת הנאציזם. התנועה הייתה מיועדת לנערים ולנערות בני 10 עד 18, ומטרתה להכשיר את הבנים לשרות צבאית ואת הבנות לאמהות. המדים האחידים, התהלוכות ההמוניים, ההצדעה המפורסמת, והמפגש, אפילו אם מרחוק, עם המנהיג הנערץ – כל אלה תפסו את ליבם של הנוער הגרמני.

Germany- Boys from the Hitlerjugend playing the Trumpet (Hitlerjugend1)

Nuremberg, Germany, Hitlerjugend at the Annual Nazi Party Rally, 1935(2)
(Hitlerjugend2)

Germany- An Assembly of the BDM (German Young Girl's Youth Movement)
(Hitlerjugend3)

6. אפליה ורדיפה של יהודים תחת הרייך השלישי

הפעולה האנטי-יהודית הרשמית הראשונה ברייך השלישי התרחשה באפריל 1933, כאשר היטלר הכריז על חרם כלכלי בן יום אחד נגד בתי עסק יהודיים. באותו חודש חוקק ה"חוק לשיקום שירות המדינה המקצועי" אשר משמעו פיטוריהם של פקידים "לא-אריים" ממשרדים ציבוריים. החוק הזה שימש כבסיס לאיסור על לא-ארים לעסוק בעריכת דין, ייעוץ מס ורפואה. בספטמבר 1933, הוקם לשכת התרבות של הרייך, אשר במסגרתה סולקו לא-אריים מתחומי הספרות, העיתונות, התיאטרון, המוסיקה, הקולנוע, והאמנות בכלל. כמוכן, סולקו תלמידי בתי ספר מכיתותיהם ונושלו סטודנטים ומורים מהאוניברסיטאות. ברמה המקומית והחצי-רשמית, נאסרה כניסתם של יהודים לבתי קולנוע, למסעדות, ואתרי נופש ולבריכות שחייה ציבוריות.

חוקי נירנברג

בנובמבר 1935, בוועידה השנתית של המפלגה הנאצית בעיר נירנברג, חוקקו סדרה של חוקים גזעניים הקשורים לתחום הנישואים והמשפחה. הראשון ביניהם, "חוק אזרחות הרייך", קבע כי "אזרח הרייך הוא רק נתין המדינה בעל דם גרמני או בעל דם קרוב לו... אזרח הרייך הוא בלבד בעל הזכויות הפוליטיות המלאות. החוק השני, "החוק להגנת הדם והכבוד הגרמניים", אסר על נישואין בין נתני המדינה, כפי שהוגדרו בחוק הראשון, לבין יהודים. החוקים החדשים נקראו "חוקי נירנברג", על שם העיר בה הם חוקקו. בשנת 1938 נכללו בחוקים החובה לצרף שמות יהודיים (ישראל או שרה) לשמותיהם, והוספת האות J לדרכונם.

"ליל הבדולח" (Kristallnacht) הסתמן כמעבר רשמי לאלומות פיזית נגד יהודים. בלילה שבין ה-9 ל-10 בנובמבר 1938, פשטו יחידות נאציות יחד עם המון רב, על מבנים יהודיים ותקפו פיזית יהודים בכל רחבי גרמניה. במהלך פוגרום זה, אשר יזם שר התעמולה יוזף גבלס, נשרפו או נשדדו מעל 1,000 בתי כנסת ברחבי הרייך, יותר מ-800 חנויות ומאות מקומות מגורים. במהלך הפוגרום נרצחו 91 יהודים וכ-30,000 נעצרו ונשלחו למחנות ריכוז. החקיקה האנטי-יהודית המשיכה בפעולות של "אריזציה" של בתי עסק בגרמניה, ומה-1 בינואר 1939, נאסר על יהודים להתעסק בכל עיסוק, אלא עם כן הם באו במגע אך ורק עם יהודים. עם פרוץ המלחמה ב-1939, הורחבה והוחמרה החקיקה נגד היהודים. הוטל עוצר על היהודים בו היה אסור להם להיות מחוץ לבית אחרי השעה 8 בערב. כן הוחרמו מכשירי הרדיו מבתים יהודים, מנות המזון שלהם קוצצו, ועוד. החל מספטמבר 1941, היה על היהודים לענוד את **הטלאי הצהוב** על בגדיהם. החקיקה האנטי-יהודית של הרייך השלישי יושמה בכל המדינות שכבשה גרמניה במהלך המלחמה, אמנם עם רמות משתנות של שיתוף פעולה על ידי הממשלות המקומיות.

בית הכנסת 'אורניינבורג' עולה בלהבות, ברלין (# YV 213CO1) ("kristallnacht 1")

ביבליוגרפיה

ישראל גוטמן, "העולם והיהודים בדורות האחרונים. חלק ב': שואה וזיכרון" (1999)

Grunberger, Richard A *Social History of the Third Reich* (Penguin Books, Middlesex, England-Victoria, Australia-Markham, Ontario, Canada, 1974

פרידלנדר, שאול "גרמניה הנאצית והיהודים" (עם עובד)

זנד, שלמה "הקולנוע כהיסטוריה: לדמיין ולביים את המאה העשרים" (עם עובד, 2002)

Broken Threads: The Destruction of the Jewish Fashion Industry in Germany and Austria, Vancouver Holocaust Education Center
(http://www.chgs.umn.edu/Educational_Resources/Curriculum/Broken_Threads/broken_threads.html)

www.schoolhistory.org.uk/weimarandnazigermany (Weimar and Nazi Germany Encyclopedia, Internet Edition)

<http://www.historylearningsite.co.uk/Nazi%20Germany.htm>

Selected Bibliography

Friedlander, Shaul *When Memory Comes*

Shlomo Perel, *Hitlerjungend Salomon*

* תמונות בתחנה 2 באדיבות - יד ושם – מרכז המידע אודות השואה
Yad Vashem Documents from Online Resource Center

תחנה 3 – הגטאות

1. הרעבה עבודות כפייה
2. עיתונות במחתרת, ספריות, תיאטרון, לימודים
3. גטו טרזינשטאט
4. ניהול הגטו – היודנראט
5. הילדים בגטו / מבריחי המזון
6. תנועות הנוער הפעילות בגטו
7. מרד גטו וורשה

מושג 1 – הרעבה, עבודות כפייה.

הגטאות שהוקמו על ידי הנאצים באזורים שכבשו (בעיקר בתחום פולין) היו שלב ראשון בתהליך הרצח ההמוני. דחיסת אלפי יהודים לאזור מגורים קטן וצפוף בתנאי רעב, מחלות ומגפות, תוך כדי הפחדה והשפלה ימיומית. אלפי הפליטים שנעקרו וגורשו בכוח מבתם והובלו לגטו, נאלצו לגור בלי כל אמצעי קיום, בצפיפות, בעוני ובחוסר כל, סגורים ומוקפים חומה, שוטרים וחיילים. הנאצים הכריחו את היהודים בגטו לעבוד בגטו ובמפעלים מחוץ לגטו. למרות ההבטחות וההצהרות, לא הצילה העבודה את היהודים ממשלוח אל מותם במחנות ההשמדה. כל בן 14 ויותר נשלח לעבודה הן במפעלים שיצרו עבור הצבא הגרמני והן למטרות אזרחיות. לעיתים שולם שכר לעובדים בסכומים זעירים ולמראית עין. בגטו לא הייתה שום אפשרות להשיג מזון, המזון נופק על ידי השלטון הגרמני בכמויות מוקצבות שגרמו לרעב קבוע.

כל יום מתו אנשים מרעב, בכתיים וברחובות.

האפשרות העיקרית ולעיתים היחידה להישאר בחיים הייתה הברחת אוכל דל מחוץ לגטו, ברוב המקרים על ידי ילדים. מבריחי האוכל הצעירים פעלו יום - יום באומץ ובעקשנות, רבים מהם נתפסו, הוכו קשות, נאסרו או נורו למוות.

הרעב ההמוני הקבוע הביא בעקבותיו חולשה ומחלות, ותמותת אלפים. במקביל נעשו ניסיונות לעזור ולהיאבק ברעב – הוקמו בתי תמחוי על ידי ועדי בתים ופעילי קהילה. ההקצבה של השלטון הנאצי בגטו ורשה ליום כללה – לחם (80גר'), 2 תפוחי אדמה, כמה גרם סוכר ומלח וגוש ריבה קטן. לא היה שום מקור נוסף לקנייה או קבלה של אוכל, אלא אם הצליח הילד המבריח לחזור מוורשה הפולנית אל הגטו להביא למשפחתו אוכל לעוד יום אחד.

הרעב יצר תופעות אנושיות – חברתיות אכזריות ונוראות. במקביל התקיימו רשתות הברחת מזון דרך תעלות הביוב, מחילות וחורים בחומת הגטו ושוחז שוטים יהודים וגרמנים. הברחת המזון הייתה צורת ההספקה לחנויות ולבתי תמחוי שלא קיבלו דבר באופן מסודר. אלפים רבים מבין העובדים בבתי מלאכה ומפעלים יחד עם כל האחרים, רעבו יום יום, כחשו ונחלשו, חלו ומתו בגטו.

מושג 2 – עיתונות במחתרת, ספריות, תיאטרון, לימודים.

הגרמנים אסרו בתקיפות כל פעילות חינוך ותרבות בגטאות, סגרו והחריבו בתי כנסת וישיבות, בתי ספר ומוסדות תרבות. בסתר ובמחתרת עסקו רבים בלימוד תורה ובתפילה. במקביל הקימו מועצות היהודים וארגונים קהילתיים בגטאות בתי ספר, קורסים להשכלה גבוהה, מופעי מוסיקה ותיאטרון. חלק משמעותי מההיאחזות בחיים והשמירה על צלם אנוש הייתה הפעילות התרבותית חינוכית – סדרות הרצאות, מפגשי רב-שיח, מועדוני ויכוחים, מסיבות ספרות ואמנות בערב שבת, עם כוס תה.

חלק מפעילות ההוראה והתרבות נעשה ביוזמה עצמית בהתנדבות בקבוצות קטנות. חלק אחר כמו הגימנסיה היהודית צמח ופעל בסתר ביוזמת תנועת נוער ציונית – "דרור".

גימנסיה "תרבות" ובתי הספר "יבנה", "חורב" ועוד פעלו בהסוואה של מעונות לילדים יתומים.

בסיוע ועדי הבתים ובארגונם התקיימו פעילויות תרבות וחינוך לילדים ולנוער, בו זמנית לזוועות, הרעב ומצוקת הזיור ולמחלות. בסתר, במחבוא פעלו "חדרים" ללימוד משניות ובמקביל פעלו תנועות נוער במפגשי שיחות הסברה, עידוד וחיזוק לילדי הגטו.

פעילות תרבותית – ספרותית – היסטורית ייחודית הייתה "עונג שבת" – הקמת ארכיון הגטו שריכוז יומנים אישיים, סקירות על היבטים מגוונים של מצב היהודים בפולין בכלל ובפרט בגטו ורשה, סיפורים וקטעי ספרות.

צוות עורכים וכותבים ביוזמתו ובניהולו של ע' רוזנבלום יצר מפעל תיעוד ענק של שואת יהודי פולין וגטו ורשה. הפעילות כללה הכנת פניות ותזכורים לידיעת העולם והפצת עלון מידע פנימי ליהודי הגטו. החומר רב הערך הוחבא עם חיסול הגטו ובחלקו אותר ופורסם לאחר המלחמה. ילדים ונוער שבגרו בטרם עת, עסקו בהברחת אוכל למשפחתם וחוו את החולי והמוות סביבם, המשיכו להגיע לספריות, להשאיל ספרים ולקרוא.

המלה כתובה היוותה מקור לעידוד ולנוחם. עשרות עיתונים, כתבי עת ועלונים הודפסו בסתר והופצו בגטו. רבים העבירו כל גיליון עיתון מיד ליד בין עשרות חבריהם. הכתיבה, העריכה, וההדפסה נעשו בתנאים קשים ובסכנת ענישה קשה ע"י הגסטאפו, אולם בעיקר המפלגות ותנועות הנוער התמידו בכתיבה והבעת המידע, החזרות, הרעיונות הפוליטיים, הפרשנויות והנחיות ואזהרה ליהודים בגטו.

מושג 3 – גטו טרזינשטאט

גטו בצ'כוסלובקיה בניהול האס אס, פעל מנובמבר 1941 עד מאי 1945. הגטו הוקם והופעל ע"י הנאצים בהסוואה לרצח ההמוני של היהודים והוצג לכלי התקשורת ולנציגי המדינות כישוב יהודי לדוגמא המייצג רצון טוב ויחס אנושי של הגרמנים. באותו זמן שלחו הגרמנים יהודים מטרזינשטאט אל מותם באושוויץ-בירקנאו וטרבלינקה.

בגטו – מחנה ריכוז טרזין הובאו יהודים מקהילות צ'כוסלובקיה, גרמניה, אוסטריה והולנד, כביכול לחיות חיים במרוכז ובתנאים סבירים ואנושיים – כשבלי הפסקה הוצאו מהגטו משלוחים ברכבות הישר לתאי הגזים.

הגרמנים צילמו ותיעדו את חיי התרבות בגטו, את פעולות החינוך והמופעים האמנותיים והשתמשו בכך לתעמולה כדי לדחות ולסתור את הידיעות על שואת יהודי אירופה הכבושה.

לחיזוק הרמייה והתעמולה השקרית הובאו נציגי ועדת הצלב האדום לצפות בטרזינשטאט ולהיווכח שחיי היהודים בו הוגנים ומוכבדים.

הזיוף וההונאה של הגרמנים בטרזינשטאט כללו הקמת חנויות מדומות, בנק, בית קפה, מוסדות חינוך, גינות פרחים, לבוש נקי ומסודר לכל מי שצולם בסרטי התעמולה. וזאת, כאשר בו זמנית הצפיפות, הרעב, תנאי התברואה והרעב הקשים גרמו למגיפות ולמוות של עד מחצית מכל הנמצאים בגטו.

ההנהגה היהודית בגטו, מועצת הזקנים, פעלה לארגון העבודה, המגורים וכל נושאי הסעד והרווחה. בעיקר התפתחה הפעילות החינוכית, במעין פנימיות לילדים ולנוער, שבהם התקיימו לימודים בסתר, שיחות ומשחקים, חוגי תיאטרון, מוסיקה, קריאת ספרים וכתבת יומנים ועיתונים.

הפעילות והעיסוק בספרות, בדרמה, במוסיקה ובציור עזרו לנתק ולו במעט את הילדים מהזוועות של המציאות בגטו.

מושג 4 – ניהול הגטו – היוזנראט

מתחילת הכיבוש הגרמני בספטמבר 1939 הוקמו "מועצות יהודים" – יוזנראט בכל קהילה, לצורך מילוי ויישום המדיניות הגרמנית. כלומר, הגרמנים השתמשו במועצת היהודים כדי ליעל ולקצר את תהליכי הריכוז, הגירוש וההשמדה. ביוזנראט היו בין 12 ל- 24 אישים, ממנהיגי הקהילה, שכביכול נבחרו על ידי הציבור, אך בפועל קבעו ראשי העיר והמחוז ומפקדי האס אס את מרבית הנבחרים למועצה. בזוועות הרעב, המגיפות והמוות ההמוני היו ליוזנראט תפקידים חשובים ונחוצים לניהול, ולו מוגבל, של החיים בגטו. ניהול הגטו כלל מציאת מקום מגורים לאלפי פליטים שנדחסו בשטח קטן ובלתי אפשרי לחיים סבירים, הקמת מערכת רפואית ושירותי בריאות, הקמת מערכת חינוך ובתי יתומים, הקמת בתי תמחוי, וסיוע בהשגת מזון ובחלוקתו במשורה. הפעילים ביוזנראט היו ברובם אנשי ציבור מנוסים בניהול ובארגון, אנשי עסקים ורבנים והם עשו רבות להקל על המצוקה הקשה היומיומית בגטו וניסו למנוע או לצמצם את הסבל. אולם במקביל לפעילות הסעד, הרווחה, החינוך והתרבות נאלצו מנהיגי היוזנראט לבצע את גזרות הגרמנים, גיוס יהודים לעבודות כפייה, פינוי וסילוק יהודים מאזורים בגטו, בחירת מגורשים למחנות ההשמדה. לצורך שליטה בגטו, להשגת סדר ולמילוי פקודות הגרמנים הוקמה משטרה יהודית.

מושג 5 – הילדים בגטו / מבריחי המזון.

הילדים בגטאות סבלו והתבלטו באופן מיוחד, שוטטו ברחובות מורעבים, חולים, לבושי סחבות, מוכי כינים – מחפשים שאריות אוכל. מעבר מהיר וחד מעולם של ילדות לעולם של יתמות, רעב, ומצוד השוטרים האוספים ילדים למשלוח אל מחנות המוות. בגטו ורשה היו כ-100,000 ילדים עד גיל 15. רובם סבלו מרעב ועסקו בחיפוש נואש בפחי אשפה ובהושטת יד לקיבוץ נדבות או שארית פרוסת לחם, או קליפת תפוח אדמה ישן. תוך כדי המאבק היומיומי להתקיים החלו תופעות גבורה, תושייה ו... הישרדות אצל ילדים רבים. חלק ניכר מילדי הגטו הפכו למושיעים של משפחתן. הם נותרו היחידים שהצליחו להבריח ולהשיג מעט אוכל למי שנשאר מבני המשפחה בגטו. תוך סיכון מתמיד עברו ילדים את חומות הגטו אל החלק הפולני – הארי וניסו לסחור בסיגריות ובחפצים ולהביא חצי ככר לחם, תפוחי אדמה בודדים, שקית סוכר או קמח. (רבות הפעמים כש...) ילדים מבריחי המזון נתפסו ע"י שומרי החומה ונרצחו במקום, מאות מהם שולחו לכלא. אחרים הוכו והושפלו. למרות זאת נמשכה הפעילות האמיצה של ילדי הגטו בלי הפסקה.

בגטו הועסקו הילדים בבתי מלאכה ובתי חרושת כחלק מעבודת הכפייה המאורגנת ע"י הגרמנים ובאמצעות היוזנראט. ילדים עסקו בעבודות נוראות – פינויי גופות, (אלפים מתו מרעב ומחלות מדי יום) והובלת גופות בעגלות יד לקברות המוניים. יחד עם זאת ובמקביל התקיימה פעילות תרבותית וחברתית לילדי הגטו: בתי ספר מאולתרים, לימודי תורה בסתר, החלפת ספרים בספריות, שיחות והרצאות רעיוניות בתנועות נוער. מיעוט קטן מילדי הגטו נמצא בבתי יתומים, שם נמשכה הפעילות החינוכית עד הרגע האחרון, כמו בבית יתומים בניהול יאנוש קורצ'אק. הילדים בגטו שחיפשו בתושייה ובאומץ כל אפשרות להשיג פרוסת לחם לבני משפחתן לא ויתרו על השיעורים שנתנו בחשאי מורים ומתנדבים ולא ויתרו על מפגשי תנועות הנוער שעזרו ל... הרגשית והרוחנית. כאשר החלו הגירויים ההמוניים, האקציות, נאספו ילדים בכוח מכל קצות הגטו והובלו אל ככר המשלוחים, הועלו לקרנות הרכבת שהובילו אותם לטרבלניקה, למוות בתאי הגזים. ילדים בודדים מן הגטו ניצלו – ע"י הסתתרות במנזרים והתחזות לנוצרים, ע"י מיעוט משפחות פולניות שהחביאו אותם ושמרו עליהם ואף ע"י הצטרפות לפרטיזנים ביערות.

מושג 6 – תנועות הנוער הפעילות בגטו

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם קמו והתפתחו תנועות נוער במערב ובמזרח אירופה, בקרב הקהילות היהודיות, שאינה חרדית. תנועות הנוער עסקו בהווי נעורים, אהבה וקשר לטבע ולנוף, ספורט, תרבות ואומנות – יחד עם מודעות חברתית רעיונית וזיקה לארץ ישראל. בזמן הכיבוש הגרמני המשיכו לפעול תנועות הנוער באומץ ובתושייה, בגלוי ובמחתרת. התנועות הופעלו ע"י מדריכים צעירים ונעזרו בשליחים מישראל, ביניהן "השומר הצעיר", "דרור", "גורדוניה", "הנוער הציוני", "עקיבא", בית"ר", "מכבי צעיר" ו"תכלת לבן" ובמקביל פעלו ארגוני נוער של המפלגות הפעילות בקהילה היהודית ביניהן בלט ה"בונד" הלא ציוני.

מנהיגים ופעילים מרכזיים בתנועות הנוער שברחו אל מחוץ לשטח הכבוש ע"י הגרמנים חזרו אל הגטאות כדי לארגן, לחזק ולעודד את בני הנוער במצבי הרעב, ההשפלה טרור הגרמני והגירוש למחנות ההשמדה, בתקופות כה קשות היו פעילי הנוער בעלי אומץ ועקשנות והפעילו רשת שליחים בין הגטאות, פרסמו והפיצו עיתונות חשאית מאולתרת, הקימו והפעילו רשת גנים וכיתות, מפגשי הרצאות וימי עיון ודיון רעיוני. במחלוקות החריפות שלגבי התגובה לכיבוש שהעסיקו את הקהילות המעונות הובילו תנועות הנוער קו של עמידה נחושה וגאה מול הגרמנים, אי אמון בתעמולה הנאצית, אי שיתוף פעולה עם הנאצים ועם עוזריהם ובהמשך – מרד חמוש ונואש לפני הפתרון הסופי.

המדריכים השליחים וחברי תנועות הנוער חיברו והפיצו כרוזים הפונים ליהודים בגטאות וזועקים כי הגרוש והרכבות מובילים להשמדה, על כן אסור להאמין ואסור להיענות לגרמנים, אלא להתארגן ולהתנגד עד הנשימה האחרונה.

המעשיות והפעילות האמיצה של חברי תנועות הנוער היו בסיס להתארגנות קהילתית בכלל ולארגון התנגדות ומרי בפרט, בגטאות. במקביל יצרו חברי תנועות הנוער קשר עם תנועות מחתרת אנטי נאציות (בפולין, בליטא) ונעזרו בהם במידת האפשר.

המאבק בגרמנים ובזוועות הגטו גיבש ואיחד רבים מחברי תנועות יריבות פוליטית – רעיונית והביא לפעולה חברית ומשותפת לנען הקהילה המעונה. במקרים רבים ארגנו תנועות הנוער הברחת יהודים מעבר לגבול, אספו קבוצות ליוו אותן תוך סיכון גבוה אל מחוץ לשטח שבשלטון הנאצים.

ככל שהמצב בגטו הורע ומוסדות הציבור התפרקו ורוב המערכת הקהילתית התפוררה מול הרעב, הדיכוי, המחלות והגירוש למחנות ההשמדה – נותרו תנועות הנוער מאוחדות ומאורגנות והמשיכו לפעול למען הציבור היהודי עד כלות. לאחר תום מלחמת העולם השנייה התקבצו מבין הניצולים פעילי תנועות הנוער והיו פעילים בארגון ובסיוע לפליטים שרידי הקהילות ובניסיון לאסוף כוח ולהגיע לארץ ישראל.

מושג 7 – מרד גטו וורשה

בימים האחרונים של גטו וורשה, 19 באפריל – 16 במאי 1943, פרץ בו מרד כנגד הגרמנים, מרד שהיה ראשון ויחיד במינו באירופה הכבושה ע"י הנאצים.

במרד השתתפו 22 קבוצות של צעירים חברי תנועות נוער שהתאחדו לארגון יהודי לוחם (אי"ל), הצטיידו בנשק מועט ובחלקו מאולתר. עם בקבוקי תבערה, אקדחים בודדים וכמות מועטה של חומרי נפץ, לחמו המורדים בכוחות גדולים של משטרה וצבא גרמנים.

מנהיגי המרד מרדכי אנילביץ, יצחק צוקרמן ועוד פקדו על 500 לוחמים ובמקביל התארגנה תנועת בית"ר עם 200 לוחמים נוספים.

אלפי יהודים שנותרו בגטו וורשה לאחר משלוחי אחיהם למחנה ההשמדה טרבלינקה והיו מורעבים, חולים ומיותמים, סייעו למרד בכך שהכינו בונקרים 8 מחבואים בעליות גג ומרתפים. המרד החל בפועל כש 200 חיילים ושוטרים גרמנים, מצוידים בטנקים, כלי רכב משוריינים ונשק רב נכנסו לגטו לבצע אקציה – איסוף היהודים, העברה בכוח לכיכר המשלוחים ושילוח ברכבות אל מחנה המוות.

הצעירים הנועזים, עצרו והדפו את הכוח הגרמני במאבק פנים אל פנים בשטח הבנוי. הגרמנים בפיקודו של גנרל ס.ס שטרופ, הציתו את הגטו בצורה שיטתית, בית אחר בית. שרפת הגטו דחקה את המסתתרים לבונקרים ולמרתפים והפכה את הגטו למלכודת אש ומוות.

בונקר המפקדה של אי"ל, ברחוב מילה 18 נפל בידי הגרמנים ובו מרדכי אנילביץ יחד עם חבריו, מפקדים ולוחמים מעטים הצליחו לסגת ולהימלט דרך תעלות ביוב אל האזור הפולני של וורשה.

הגרמנים זרקו רימוני גז וירו להבות אש לכל דירה עד שלא נותר בגטו שום סימן חיים. ב-16 למאי 1943 הכריזו – "הרובע היהודי בוורשה אינו קיים עוד". עם הכנעת הגטו פוצצו ושרפו הגרמנים את בית הכנסת הגדול, כסימן לחיסול הסופי של יהודי וורשה.

מרד גטו וורשה הפך לאירוע גבורה מפורסם ונותן השראה וכוח לקורבנות הנאצים למרות המצב הבלתי אפשרי, למרות הרעב והצמא, למרות היותם מיעוט חלש וחסר סיכוי – לא הרימו ידיים אלא התאחדו והתארגנו כנגד הכובשים – הרוצחים, הנאצים.

בוורשה הונצח המרד בשורת טבלאות זיכרון במקום בו היו הבונקרים של לוחמי הגטו – מסלול הגבורה ובהמשכו אנדרטה, פסל ענק ומרשים המנציח קבוצת דמויות מאנשי ולוחמי גטו וורשה.

היום בו פרץ מרד גטו וורשה, כז' בניסן, 19.4 הוכרז כיום הזיכרון לגבורה ולשואה, על פי חוק.

תחנה 4 – הפתרון הסופי

1. אדולף אייכמן
2. ועידת ואנזה
3. טרנספורטים – הרעיון והביצוע
4. מחנות ריכוז, מחנות עבודה, מחנות השמדה
5. סלקציה – זהות אבודה
6. אושוויץ
7. התקוממות במחנות העבודה וההשמדה

מושג 1 – אדולף אייכמן

איש אס אס, מפקד נאצי בכיר. מתכנן ומארגן ראשי של הגירוש וההשמדה ההמונית של יהודי אירופה: בתחילת דרכו הקים ופיתח מערכת להגירה ולגירוש יהודים מאוסטריה, מגרמניה ומצ'כיה ע"י דיכוי, טרור וכפייה.

משנת 1941 פעל אייכמן לגירוש יהודים מרחבי אירופה הכבושה ע"י הגרמנים לפולין, מחנות השמדה. עפ"י החלטות ועידת ואנזה בברלין, עסק אייכמן בארגון שיטתי ומקיף של חיסול קהילות יהודים בכל כפר עיירה ועיר ושילוח מרוכז ברכבות אל מחנות המוות. במקביל פיקד אייכמן על פעילות החרמה וביזה של בתים ורכוש יהודי.

אייכמן אחראי להקמתו של גטו טריזנשטאט בצ'כיה כפעולות תעמולה, רמייה וכהסוואה למעשי הרצח ההמוניים במחנות ההשמדה הנאציים.

בשנת 1944 ניהל אייכמן אישית את הריכוז הגרוש והרצח של יהודי הונגריה. לקראת סיום המלחמה פיקד וניהל את הובלת הנותרים במחנות לצעדת המוות.

לאחר מלחמת העולם השנייה ותבוסת הגרמנים, נמלט אייכמן והסתתר בארגנטינה. בשנת 1960 נלכד אייכמן ע"י סוכנים ישראליים. עפ"י חוק עשיית דין בנאצים, הובא לישראל והועמד למשפט בגין פשעים נגד העם היהודי, פשעים כלפי האנושות, פשעי מלחמה וחברות בארגון עוין. כ-100 עדים, ניצולי שואה ברובם, העידו במשפט אייכמן שהפך לאירוע היסטורי חברתי וחינוכי עם תהודה עולמית והשפעה עצומה על הכרת השואה ועל המודעות לזוועות השואה. ב-1962 הוצא אייכמן להורג, על פי גזר הדין של בית המשפט בישראל.

מושג 2 – ועדת ואנזה

ב-20.01.1942 בברלין בירת גרמניה ברובע ואנזה נערכה התייעצות של מפקדים נאציים בכירים בנושא גורל היהודים במהלך המלחמה בארצות שכבשה גרמניה. ממועד זה רצחו הגרמנים מיליוני יהודים במעשי רצח המוני בגטאות, ביערות ובמחנות על פי תכנית כוללת ומפורטת שכונתה "הפתרון הכולל הסופי לבעיית היהודים".

בועידת ואנזה השתתפו נציגי האס אס, הגסטאפו, הצבא (וורמאכט), נציגי משרדי הממשלה והמפלגה הנאצית והחליטו בצורה ברורה ומעשית לגרש ולרכז את 11 מיליוני יהודי אירופה, בעיקר בתחום פולין ולהשמיד אותם באופן תעשייתי ויעיל במחנות המוות.

הגרמנים הנאצים, כדרכם, לא פרסמו בפומבי שום פקודה או הוראה גלויה לביצוע הזוועות, אלא היסוו את ההחלטות ואת ההכנות לפיתרון הסופי בניסוחים מעורפלים. לאחר ועידת ואנזה היה ברור לכל זרועות

הצבא, המשטרה והממשל הנאצי כי יש לפעול בהחלטיות, בשיטתיות, לרצח כל היהודים באירופה הכבושה.

מושג 3 – טרנספורטים – הרעיון והביצוע

הטרנספורט: העברה מאורגנת של מיליוני יהודים בכפיה אל יעד כביכול נוח וטוב יותר, היה בפועל הובלה אל המוות. כבר ב-1938, לפני המלחמה, החלו הנאצים בפעילות גירוש ולחץ להגירת היהודים. טרנספורטים ראשונים היו הובלה מרוכזת ואלימה של יהודים אל מחוץ לגבול אוסטריה וגרמניה ובמקביל שוד והחרמה של בתיהם ורכושם.

בממשל הגרמני הוקם "משרד ראשי לביטחון הרייך" בראשות היידריך ובפיקוד עליון של הימלר כ"נציב הרייך לחיזוק הלאום הגרמני" ובמקביל מונה אייכמן, כמנהל המחלקה היהודית במסגרת זו.

גופי שלטון נאצי אלו תכננו ופיתחו מערכת טרנספורטים, פינוי וגירוש יהודים מכל ארצות אירופה שנכבשו ע"י הגרמנים, מכל כפר ועיר שיש בהם קהילה יהודית. השיטות הקבועות והאופייניות לטרנספורטים כללו:

- א. גיוס המנהיגות היהודית באיום ובפיתוי לסייע בארגון הגירוש.
- ב. הקמת משטרה יהודית וניצול משתפי פעולה.
- ג. גיוס כוחות עזר מקומיים (פולנים, ליטאים, אוקראינים) תוך ליבוי יצרים אנטישמיים וניצולם לרדיפת יהודים, ריכוזם והובלתם למחנות ההשמדה.
- ד. זירוז הריכוז וההצטרפות לטרנספורט ע"י טרור, רצח בפומבי, טבח המוני.
- ה. הונאה קבועה וחוזרת על פיה הטרנספורט מוביל לחיים נוחים וטובים יותר, לחיים של עבודה מסודרת במקום החיים בגטו.

הטרנספורטים בוצעו ברכבות, בתאים סגורים מחניקים, בתנאי רעב וצמא ובצפיפות נוראה. בעינויי הדרך מתו רבים עוד לפני תום המסע.

מושג 4 – מחנות ריכוז, מחנות עבודה, מחנות השמדה.

מחנות הריכוז היו מרכיב מרכזי במשטר הכיבוש הנאצי, רשת עצומה ומאורגנת של בתי סוהר שהפכו לבתי חרושת ומפעלים של רצח המוני.

במחנות הריכוז נאסרו שבויי מלחמה, יריבים ומתנגדים פוליטיים, אוכלוסיות שנוצחו, נפסלו והוחרמו ע"י הנאצים, צוענים, הומוסקסואלים, קומוניסטים ובעיקר – יהודים.

במחנות הריכוז אולצו מיליונים לעבוד בתנאי עבדות, עבודות כפייה היו מלוות בהפחדה ובטרור יומיומי, בענישה קשה והוצאות להורג פומביות. באופן קבוע במחנות בוצעה סלקציה – מיון החולים החלשים והבעייתיים והוצאתם להורג. מחנות ריכוז הוקמו בתחילה בגרמניה – זכאו, זקסהאוזן, בוכנוואלד, מאוטהאוזן, שטוטהוף. בהמשך במדינות שנכבשו ע"י הגרמנים, בעיקר בפולין: אושוויץ, בירקנאו, מאיידאנק, חלמנו, סוביבור, בלז'ץ, טרבלינקה. בחלק ממחנות אלה היו מחנות לעבודת כפיה, ובמקביל מחנות להשמדה המונית.

חלק מהמחנות היו סמוכים לערים גדולות, כמו מחנה **פלאשוב** הצמוד לקרקוב ומחנה מאיידאנק הצמוד ללובלין. חלק אחר הוקם בסמוך למסעף פסי הרכבת, כדי לייעל ולהקל על טרנספורטים – הובלת מיליוני יהודים ברכבות מהגטו אל מחנה ההשמדה. במחנות הריכוז שהפכו למחנות השמדה הוקמו אולמות לרצח על ידי גז רעיל. במקביל נבנו תנורי ענק לשריפת גופות - קרמטוריום.

תנאי החיים במחנות העבודה – מגורים במכלאות בצפיפות על מדפי עץ בשלוש קומות, עבודת פרך מאומצת ומתישה, תזונה מצומצמת עד מצב של הרעבה, התעללות קבועה על ידי המשגיחים והמפקדים. גם במחנות השתמשו הנאצים בעוזרים מבין העצורים ומינו אותם לזקני הבלוק **לקאפו** האחראים לסדר, לנוכחות ולמשמעת במחנה. במחנות לבשו העצורים בגדים אחידים – בד גס עם פס שחור ולבן ובנוסף סימני זיהוי ליהודים, לאסירים פוליטיים, לאסירים פליליים, למנוודים על רקע חברתי ומיני ולצוענים. לקראת סיום המלחמה ועם התקרבות כוחות הצבא האדום הרוסי עזבו הגרמנים את המחנות, חלקם פוצץ בניסיון להסתיר את מה שקרה שם וחלקם ניטשו בחיפזון כשהנאצים מובילים אלפי יהודים מורעבים וחולים מהמחנות בצעדות מוות המוניות, לכיוון גרמניה.

מושג 5 - סלקציה – זהות אבודה

סלקציה – מיון והפרדה. חלק מרכזי בניהול ובשליטה הנאצית בגטאות ובניהול מחנות הריכוז וההשמדה היה המיון השיטתי והקבוע. מיון שקבע מי לחיים ומי למוות מידי, מי לעבודות כפייה ומי לתאי הגזים. כבר בגטאות הפעילו הגרמנים סלקציה בעת האקציות – מבצעי איסוף היהודים בכוח והובלה ברכבות למחנות. את המיון והבחירה לעיתים הטילו על היודנראט או על שליחיהם שנאלצו לבחור ולשלוח למוות מכסות של ילדים או קשישים, או דיירי שכונה, או עובדי בית מלאכה, או מכל מי שיבחרו ובלבד שישלימו מספר קורבנות כפי שקבעו הגרמנים.

סלקציה דרמטית – טראגית נערכה בכניסה למחנות ההשמדה כשהורדו היהודים מקרונות הרכבת, מויינו והופרדו – נשים עם ילדים, קשישים, חולים ונכים נשלחו לכיוון אחד - המתה בחדרי הגז.

הסלקטור (לעיתים רופא המחנה, כמו ד"ר מנגלה), מיין וסימן במהירות מי נראה חזק וכשיר לעבודות הפרך ומי ישלח לאלתר למוות.

בקבוצות עבודת הכפייה ביצעו מדי יום מפקדי סלקציה: כל מי שנראה תשוש מעבודת הכפייה ומי שהחל להראות סימני מחלה מויין מיד, הופרד מהקבוצה ונשלח לתאי הגז.

הסלקציה הייתה גם חלק מתהליך ההונאה וההסוואה שפיתחו הגרמנים כדי להחליש את ההתנגדות, למנוע התמרדות ולמנועה פרעות לצורך ארגון לתעשיית המוות. ליהודים נאמר שוב ושוב שהסלקציה נועדה להקל על ההתארגנות לעבודה או למעבר למחנות עם תעסוקה שתיטיב איתם.

הסלקציה היוותה סיוט קבוע והוסיפה לחרדה קיומית יום יומית מפני מבט חטוף וניד אצבע של מפקד נאצי אשר הורה על מוות מידי.

מושג 6 – אושוויץ.

מחנה ריכוז, עבודת כפייה והשמדה, הגדול מבין המחנות באזור שלזיה סמוך לעיר אושווינצים, בפולין. המחנה הוקם ב-1940. לאחר שנה הוקם בסמוך מחנה נוסף – אושוויץ 2 – בירקנאו. בהמשך הוקמו עשרות מחנות משנה (בונה – מונוביץ ועוד) שיועדו בעיקר לעבודות פרך בכפייה.

מפקד האס אס הימלר הורה לרודולף הס לפקד על הקמת מרכז השמדה מסודר ויעיל והפעלת, כדי ליישם את ההחלטה על פתרון סופי לבעיית היהודים. בעקבות זאת נבנו תאים ואולמות לרצח ע"י גז ציקלון B, שנבנו והוסו למקלחות לניקוי וחיטוי היהודים לקראת צאתם לעבודה. בכניסה לאושוויץ הוצב שלט גדול – "העבודה משחררת". צמוד לתאי הגזים נבנו תנורי ענק כדי לשרוף את אלפי הגויות ולהימנע מקבורה. בכל שטח אושוויץ ובירקנאו היו גדרות תיל מחושמלות, מגדלי שמירה, חיילי אס אס עם כלבי תקיפה ותעלות חוסמות. מרגע שהגיעו הרכבות, נוהלו היהודים בקשיחות קיצונית, בהפחדה ובענישה אכזריות – ע"י סגל המחנה. ממרץ 1942 ועד אוקטובר 1944 נמשכה ברציפות השמדת היהודים שהובלו בקרונות משא, בין 1,000 ל-3,000 אנשים בכל רכבת שהגיעה אל ה"רמפה", קצה המסילה, קצה הדרך.

תהליך הרצח ההמוני היומיומי באושוויץ כלל איסוף מסודר וקפדני של בגדים, של שיער שנגזז בחיפזון מכל אישה, של קבצים, נעליים, משקפיים – כל מה שעשוי היה להישלח לשימוש הצבא הגרמני. כל עבודות מיון החפצים והניקוי, הוצאת גוויות ושריפתן בוצעו ע"י אסירי המחנה בפניה. היהודים שנבחרו בסלקציה להישלח לעבודה קיבלו מספר חרוט על הזרוע ועבדו בתנאי רעב, השפלה ועינוי מתמשכים. רובם הפכו במהרה לשלד מהלך "מוגלמן" ומתו, מעטים שרדו וניצלו. במקביל קיימו באושוויץ ניסויים רפואיים בנשים, גברים וילדים ובתאומים תוך כדי עינויים וסבל. הידוע והגרוע מכל המענים היה הרופא הנאצי מנדלה.

היקף הרצח ההמוני באושוויץ היה ידוע לממשלות בעלות הברית (אנגליה, ארה"ב), אך למרות בקשות ותחינות הן לא הפנו כוחות צבא או מטוסים להפגזה והפסקת תעשיית המוות במחנות. בינואר 1945 נכבש מחנה אושוויץ ע"י חיילי הצבא האדום – הרוסי. הנאצים הובילו את האסירים מהמחנה בנסגה לכיוון גרמניה, לצעדת המוות האחרונה.

באושוויץ – בירקנאו נרצחו ונשרפו כמיליון וחצי גברים, נשים וילדים.

מושג מס' 7 – התקוממות במחנות העבודה וההשמדה.

מחנות הריכוז וההשמדה הייתה שליטה קשוחה ואכזרית באסירים מוכי הרעב, המחלות וההשפלה, למרות זאת היו ניסיונות התנגדות, התקוממות ומרידה. מאות בודדות הצליחו לברוח, אחד מהם ... , הגיע למנהיגים יהודים בסלובקיה ובהונגריה, מסר דו"ח וניסה לעורר מודעות בניסיון לעצור את הרצח ההמוני. חלק מההתנגדות היה בעזרה ההדדית, סיוע ובתמיכה בין האסירים, הסתרת חולים וחלשים מפני האס, רישום ותייעוד הזוועות. באושוויץ הרבו האסירים שהועסקו בפינוי גופות "הזונדרקומנדו", פוצצו והרסו חלק מתאי הגזים וכך עצרו את תהליך הטבח ההמוני.

מקרים בודדים של הריגת שומרי אס, אס, מפקדים נאצים ועוזריהם האוקראינים, כמו כל ניסיונות הבריחה, הביאו בעקבותיהם ענישה המונית והוצאות להורג לדוגמא ולהרתעה. במחנה טרבלינקה, במחנה ינובסקי ובאחרים היו התארגנויות של איסוף ואלתור נשק, תכנון והכנות מרידה ובריחה.

במחנה סוביבור נעשו ניסיונות, כמו בכל המחנות, לברוח. רוב הבורחים ניתפס והוצא להורג בפני חבריהם במחנה. באוקטובר 1943, פרץ מרד האסירים שהשיגו בחשאי נשק וחומרי נפץ, הצליחו להתגבר על הסגל הנאצי ומאות ברחו לשדות וליערות.

התארגנות מחתרית בקנה מידה גדול הייתה במחנות עבודה בסלובקיה. יהודים אסירי מחנות אלה הצטרפו למרד הסלובקי כנגד הנאצים בקיץ 1944. ביניהן נודעו בגבורתם אסירים-לוחמים ממחנה נובקי שלאחר המרד הצטרפו לפרטיזנים. בניסיון לחבור ולסייע להתקוממות בסלובקיה נשלחו וצנחו בה לוחמים מארץ ישראל. חביבה רייק, צבי בן יעקב, רפי וויס ואבא הרדוצ'ב שנהרגו וחיים חרמש ששרד ולחם עם היהודים הפרטיזנים עד תום המלחמה.

תחנה 5 – יאנוש קורצ'אק

1. תולדות חייו ועיקרי חזונו החינוכי

2. זכויות וחובות – ניהול עצמי של ילדים

3. הדיאלוג, הדיון – כתבניות הכרחיות לחיים תקינים בחברה

4 – ענישה מושכלת בצד גמול סמלי וחיזוק חיובי.

מושג 1 – תולדות חייו ועיקרי חזונו החינוכי

הנריק גולדשמיט, הידוע בשמו הספרותי יאנוש קורצ'אק, יהודי מוורשה אשר בהשכלתו, באישיותו ובמעשיו היה רופא, סופר ואיש חינוך ומנהל פנימייה ובית יתומים. קורצ'אק יזם והמציא ופיתח שיטות טיפול בילדים ודרכי גישה לילד המבוססת על כיבוד זכויותיו, על רגישות גבוהה ועל התייחסות לכל ילד בהערכה ובתשומת לב מרבית.

בראשית דרכו עבד עם נוער במצוקה באזורי עוני ופשע בוורשה, כתב את "ילדי הרחוב" ספרו הראשון ב-1901. בהמשך היה רופא בצבא 6 הרוסי ובבית חולים לילדים. במקביל יצא עם ילדים למחנות קיץ ולקייטנות, עקב אחרי התבגרותם, תיעד את חייהם ואת התובנות שהסיק מהתבוננות בהתנהגות בילדים. גישתו המקורית והמתקדמת לחינוך נפרשת בספרים שכתב "זכות הילד לכבוד", "כיצד לאהוב ילדים", "כאשר אשוב ואהיה קטן". בנוסף כתב קורצ'אק ספרי עלילה עשירים בהומור ובדמיון, ובמוסר השכל – "המלך מתיא הראשון", "יותם הקסם" וסיפורים קצרים רבים. קורצ'אק הגיש תוכנית קבועה ברדיו הפולני ובה מחשבות, רעיונות וחוויות ממפגשים עם עולם הילד.

עקרון רבוע בעבודתו של קורצ'אק היה לייחס לילד יכולות ולכוונו לעצמאות חשיבה ופעילות. יישום עקרון זה היה בפרלמנט הילדים הקבוע שפעל בבית היתומים. במוסדות ההנהגה והניהול העצמי ע"י ילדים שפעלו בהנחייתו וביוזמה שהנהיג: ילדים כותבים ועורכים מוסף שבועי קבוע לעיתון יומי בוורשה.

משנת 1934 כאשר השלטון בפולין החל לפעול באופן אנטי ליברלי ואנטישמי הצטמצמה הפעילות הציבורית של קורצ'אק והוא חיזק את התעניינותו בצינונות, ביקר בארץ ישראל ויצר קשרים עם מחנכים בקיבוץ עין חרוד.

ב-1939 כשנכבשה פולין ע"י הגרמנים התנגד קורצ'אק לשאת טלאי צהוב, הביע התנגדות לכיבוש ולגזרות והוחזק בבית הסוהר תקופה קצרה. כשהוקם גטו וורשה פעל קורצ'אק בכל כוחו ובכל השפעתו למען הילדים בבית היתומים שמספרם הלך וגדל ומצם הלך והורע. למרות הרעב, המצוקה וההסגר התמיד קורצ'אק לקיים פעילות חינוכית עשירה בבית היתומים, והקפיד על קיום המסגרות החברתיות, התורניות והעבודה העצמית של הילדים. לרבות הפקת הצגות, משפטים ציבוריים – ספרותיים, מופעי זמר, כאשר מסביב בגטו וורשה מתרחשות הזוועות. באוגוסט 1942 גורש קורצ'אק עם כל הצוות החינוכי וכל הילדים שבחסותו, ברכבות אל המוות במחנה ההשמדה טרבלינקה. קורצ'אק לא ניסה ולא הסכים ליטוש את חניכיו וחבריו, הלך עמם, עודד אותם וחיזק את רוחם עד הרגע האחרון.

מושג 2 – זכויות וחובות – ניהול עצמי של ילדים.

אורח החיים של הילדים בבית היתומים היה מבוסס על שיתוף ועל שוויון, על שמירת זכויות קפדנית ומילוי חובות קפדני, על כיבוד החוק והתקנות ועל מתן הערכה, חיזוק חיובי וכבוד לילד. הילדים בגילאי 7 – 14 ולעיתים מבוגרים יותר פעלו בניהול עצמי – תקנון זכויות וחובות מפורט ומנוסח בבהירות התווה את חיי הפנימייה. הילדים היו מעורבים בכל יום ובכל צעד, בחרו ושוכחו – חונך-אפורופוס ותיק לכל ילד חדש שהצטרף, קיימו משוב לכל ילד חדש וב"משאל עם" פסקו האם יישאר או יעזוב. כל המחלוקות והעיוותים והעבירות על תקנון הפנימייה נידונו בבית דין החברים. בית דין זה, המורכב מילדים שנבחרו ע"י חבריהם להיות שופטים, התכנס פעם בשבוע לדון ולהחליט בכל פנייה של ילד או איש צוות. בקשות לזכויות יתר או הריגה אישית מנומקת מן התקנון יכול הילד להגיש לוועד להנהלה העצמית, שהיווה גוף בכיר ועליון לברורים, לטיפול באירועים ובעיות קשות, לניהול כללי של חיי הילדים בפנימייה. הפעילות בחוגים, התורניות, השמירה על הסדר ועל הניקיון, המשחקים, השעשועים והפעילות האמנותית – כל אלה התבצעו בהתארגנות עצמאית של הילדים ובהנחייה, השגחה

ופיקוח של הילדים עצמם. אורח החיים על פי קורצ'אק היה מבוסס על עזרה הדדית ודאגה לזולת באופן מובנה וממוסד. החניכה – האפוטרופוסית, הרשימות על גבי לוח קיר, תודות וסליחות, המענה המיידית והקבוע לכל ילד שקופח או נפגע, התדירות של ישיבות בית הדין של הילדים ושל הפרלמנט – המליאה של כל דרי בית היתומים – כל הפרטים האלו בנו את השלם.

לוועד הניהול העצמי הוקצב רשמית סכום קבוע מתוך תקציב בית היתומים, אשר היה מיועד לפיצוי ילדים שניזוקו, תיקון נזקים ברכוש הציבור, רכישת מתנות ופרסים לזוכים ולמצטיינים – הכול על פי שיקול והחלטת הילדים. החשיבה והמעשים של קורצ'אק הובילו למודעות גבוהה לזכויות לצד מודעות גבוהה לחובות כאשר שניהם מובילים לאיכות חיים טובה יותר, צודקת יותר לכל הילדים. זו הייתה התנסות של ילדי בית היתומים בניהול עצמי, בהקשבה, בתרבות שיחה ודיון, בציות מתוך הבנה והסכמה לכללים ולתקנות, בשקיפות לפומביות יחד עם כיבוד צנעת הפרט.

ההתנסות המעשית האמיתית והממושכת היוותה יסודות חזקים לאורח חיים שוויוני, חברי ודמוקרטי. התנסות זו חיזקה את המשמעת העצמית יחד עם המשמעת המוסדית בערך חיוני ומאפשר צמיחה אישית בחברה.

מושג 3 – הדיאלוג, הדיון - כתבניות הכרחיות לחיים תקינים בחברה.

קורצ'אק העריך מאוד את התקשורת הבינאישית הקבועה, הסבלנית הזורמת. הקשר המילולי הן בעל פה והן בכתב היה בעיניו הבסיס לעבודה החינוכית והבסיס לצמיחה אישית חיובית בחברה. הילדים קיבלו עידוד מתמיד להביע את הרגשות ואת הדעות שלהם: על עצמם, על חבריהם, על הסגל החינוכי ועל אורח החיים במוסד.

העידוד לשוחח, הדחיפה לביטוי יושמו במבנה חברת הילדים ובנוהלים שלה:

- החניכה – אפוטרופוסות של נער ותיק לילד חדש באה לביטוי בדיאלוג יומיומי ביניהם;
- הדיונים בבית הדין ובפרלמנט השבועי הביאו להתגברות על פחד הקהילה וחיזקו את יכולת הדיבור בפני הציבור;
- ההתערבויות – מנהג שהמציא ועודד קורצ'אק, ככלי לדו-שיח משחקי ואתגרי בין הילדים;
- השיחות האישיות – של אנשי הצוות – קורצ'אק לימד והנחה את הסגל להאזין בסבלנות לילד, לדובב ילד שתקן, להרבות ולהאריך בשיחות עם הילדים ביחידות ובקבוצה.

ובמקביל – ביטוי בכתב ככלי לתקשורת טובה יותר. רשימת הסליחות והתודות עודכנה בקביעות על לוח הקיר.

מושג 4 – ענישה מושכלת בצד גמול סמלי וחיזוק חיובי.

קורצ'אק ניסה להאיץ תהליכי חוברות ולהניע את הילד, במגוון אמצעים, להפוך לחברתי ולידידותי ולתרום בחרת הילדים. הדבר בא לביטוי בשיטות הענישה והתגובה היצירתיות והעקביות. תגובה מענישה או מחזקת ניתנה לכל ילד חדש במשאל העם, בתום חודש לשהייתו בפנימייה ובתום שנה. כל הילדים הביעו את עמדתם לגבי ע"י הצבעה עם פתקים:

- + הוא נחמד וחביב עלי, טוב שבא;
- אני לא אוהב אותו, חבל שבא אלינו;
- 0 אין לי דעה לגביו.

בעקבות ההצבעה ניתן לילד כינוי המשייך אותו ומאפיין אותו – דייר טרדן ומציק, סתם דייר, חבר חיובי. כל זאת נוהל על ידי ועד ההנהלה העצמית ללא התערבות או השפעה של הצוות החינוכי, ויצר לחץ חברתי מעצים. עונשים בפסק בית הדין העצמאי של הילדים היו ברובם סלחנים, מפייסים ומגשרים ולא מטלות מעליבות או משפילות.

פסקי הדין פורסמו בלוחות הקיר ונוסחו בעיקר בבקשה לתיקון ההתנהגות בהבעת תרעומת והתזכורת לגבי הכללים והתקנות שנועדו להשיג אווירת חיים טובה ונעימה לכולם, במקביל התמסדה שיטות של מתן גמול חיובי סמלי בעקבות התנהגות ראוייה ממושכת ועקבית.

צורה אחת גלוייה וציבורית למתן גמול חיובי הייתה – פרסום שבה או תודה – השיפת הטוב והדגשת הטוב בלוחות קיר ובעיתון המקומי. גמול סמלי אחר היה חלוקת גלויות נוף, גלוייה אישית ייחודית לכל סוג של התנהגות חיובית. הפרלמנט, נבחר ציבור התלמידים, בדק, שקל, והעניק גלויות עבור התמדה בעזרה לזולת, על חריצות בעבודות מטבח ובתורנויות, סדר וניקיון, על דייקנות ועמידה בלוח זמנים.

חשוב להבחין בכך שלא ניתן עונש לעבוד בתחזוקה, בשמירת הניקיון, בהפעלת המטבח ובחדר האוכל. כל אלו היו מטלות קבועות מחולקות בשיוויון ובהגינות ומתוך הכרת החשיבות בכל עבודות השרות. ... התקיים מוסד פנימייתי עם מאה ילדים פעילים בעבודה עצמית עם מינימום אנשי צוות.

אמצעי הנעה נוספים

- (א) בתא הציבורי – לרשות כולם וללא סרבול ביורוקרטי הוצעו ספרים ועיתונים, חוברות מידע, משחקים, יחד עם ספר דו"ח מצב ובו רשום למי ניתנה רשות לצאת לחופשה, מי החליף או שאל מחפץ מחברו, בקשות והבטחות של הילדים.
- (ב) ארון המציאות – כל החפצים האישיים כולל פריטים זעירים שאבדו ונמצאו או שנלקחו והוחזרו.

כל אלו היוו חיזוק חיובי לכל צעד של הילד בחיי היומיום והאיצו את תהליכי החברות (סוציאליזציה) בתנאי החיים בפנימייה – בית היתומים.

תחנה 6 – תגובת העולם בתקופת השואה

1. משתפי פעולה עם הנאצים במדינות הכבושות
2. מועידת איוואן עד וועידת ברמודה – אדישות והתעלמות
3. אוניות מעפילים, הצלת ילדים
4. התגייסות יהודים לצבא הבריטי / חנה סנש ועוד
5. חסידי אומות העולם / ראול וולנברג ועוד

מושג 1 – משתפי פעולה עם הנאצים במדינות הכבושות.

במדינות שכבש צבא גרמניה הנאצית התקיים שיתוף פעולה בין התושבים לבין הגרמנים בנושא הסגרת יהודים וטבח ביהודים, בשני מישורים – במישור הפורמאלי ע"י כוחות משטרה מקומיים, ובמישור העממי ע"י התושבים.

בצרפת פעלה משטרה צרפתית ויחד אתה המליציה הפשיסטית הצרפתית על פי הוראות שלטונות הכיבוש הגרמנים וביצעה חיפושים ומאסר, ריכוז ומשלוח למחנות של אלפי יהודים. כוחות המשטרה הצרפתית עסקו בהחרמת רכוש יהודי, בתים ומפעלים, חנויות ומוסדות ציבור. במקביל פקחו על נשיאת אות הקלון, על הקמת וניהול מחנות ריכוז וליווי יהודים במשלוחים למחנות המוות בגרמניה ובפולין.

בפולין הטילו הגרמנים על המשטרה המקומית משימות שיטור מול היהודים בגטאות, חיפוש ומעצר יהודים המנסים להימלט ולהתחבא, ושיתפו את השוטרים הפולנים במעשי רצח המוני בשיתוף פעולה עם הכוחות הנאצים.

באוקראינה הוקמה משטרת עזר אוקראינית, מורכבת מלאומנים קיצונים אוהדי גרמנים אנטישמים ופושעים פלייליים שעסקו בשיתוף פעולה מלא עם הנאצים, ברדיפת יהודים, מעשי טבח המוני וחיסול הגטאות.

בליטא פעלה תנועה לאומנית אנטישמית "חזית הפועלים הליטאים" ערכה פוגרום בקהילות רבות והשתתפה ברצח אלפי יהודים, בהמשך השתלבו חברי תנועה זו במנהל הכיבוש הגרמני וביחידות משטרה מיוחדת שעסקה באיתור יהודים והוצאות להורג המוניות.

בהולנד הכבושה שתפו פעולה עם הנאצים בחיסול היהודים בעלי תפקידים בממשל, במשטרה ההולנדית, בחברות הרכבות ובעיריות.

בכל המדינות הכבושות טופחה שנאת היהודים ורדיפתם ע"י הממשל הצבאי והאזרחי הגרמני – נאצי.

תושבים רבים, ללא שיוך ארגוני וללא תפקיד רשמי, פעלו כנגד היהודים, הלשינו על שכנים שנתנו מקלט ליהודים, הצביעו על יהודים והסגירו אותם למשטרה הגרמנית, השתלטו על בתים ועל רכוש יהודי, השתתפו באופן פעיל ומעשי במעשי טבח ורצח של יהודים.

היבט נוסף של שיתוף פעולה עם הגרמנים בכל המדינות הכבושות הוא הידיעה הברורה והתעלמות. מיליוני אנשים שמעו וראו לנגד עיניהם כיצד מתבצע רצח העם היהודי בבורות הריגה ובמחנות המוות – התעלמו מהזוועה.

מושג 2 – מועידת איוואן עד וועידת ברמודה – אדישות והתעלמות.

יחס מדינות העולם במהלך מלחמת העולם לזוועות השואה מאופיין באדישות והתעלמות יחד עם גילויי אנושיות וניסיונות לסייע ליהודים, ע"י ארגונים מעטים וע"י אזרחים בודדים בעלי מצפון. עוד בטרם פרצה המלחמה ברחו וגורשו יהודים מגרמניה ואוסטריה בעקבות רדיפות הנאצים, תופעה שהביאה לכינוס וועידת אוון בצרפת, ביוני 1938.

נציגי 32 מדינות דנו בבעיית הפליטים ובעתידם. התוצאות של הוועידה היו סדרת תירוצים לאי יכולת ואי הסכמה להציע מקלט לבורחים, וסגירת שער בפני יהודים פליטים מרדיפות הנאצים. בוועידת אוון נחשף בבירור יחס האדישות וההתנכרות של מדינות העולם המערבי אל יהודי אירופה במהלך מלחמת העולם השנייה.

כאשר זרמו ידיעות על רצח שיטתי יהודי אירופה במחנות הריכוז וההשמדה כיסו ארה"ב ובריטניה ועידה בברמודה באפריל 1943 (19.4.43) יום בו פרץ מרד גטו וורשה) ועידה זו שנועדה לסייע בפתרונות

אנושיים לפליטי המלחמה, ולאזרחים היהודים הנידונים לרצח עם על ידי הגרמנים. אולם שוב הועלו תירוצים מדוע מדינות הברית אינן יכולות לפתוח שער לנרדפי הנאצים, אינן יכולות להתיר עלייה לארץ ישראל, אינן יכולות לנהל מו"מ עם הגרמנים ואינן יכולות להעביר מזון ועזרה לכלואים במחנות הריכוז. ועידת התחמקות מסמנת את האדישות וההתעלמות של העולם מגורל היהודים בשואה.

לאחר המלחמה נודע כי הייתה אפשרות צבאית מעשית להפגין ולהרוס את רשת מסילת הרכבת שהובילה מיליוני יהודים לתאי הגזים ולהפציץ ולהרוס את המחנות עצמם, אולם צבאות ארה"ב ובריטניה לא קבלו על עצמם משימה זו.

הכנסייה הקתולית, מנהיגיה וכמריה ניסו להגיע לפשרה עם המשטר הנאצי ולא הגיבו בצורה ברורה למען הפסקת הרצח ההמוני של יהודי אירופה.

ההנהגה העולמית של הנוצרים הקתולים, האפיפיור והותיקן ברומא נהגה ברפיון ובחוסר ולא הפעילה לחץ או השפעה על הגרמנים, למעט הצהרות מחאה מוסריות כנגד אנטישמיות, בקול ענות חלושה. בכל המדינות הכבושות ע"י הגרמנים נקטו הכנסיות והמנהיגים הדתיים בהימנעות ובאדישות כלפי שואת שכניהם היהודים. יחד עם זאת היו גילויי אנושיות רבים בהם הוחבאו ילדים יהודים במנזרים נוצרים וגילויי אהדה פרטניים ע"י כמרים שסייעו ליהודים להסתתר ולהימלט מפני הנאצים.

מושג 3 – אוניות מעפילים, הצלת ילדים

"עליה ב" כינוי לעליית יהודים לארץ ישראל, כמקלט מרדיפות וכהצלה מהשמדה.

העולים – המעפילים אורגנו ע"י פעילים שליחים מתנועות נוער ומוסדות ציוניים, והועלו לישראל ברובם באופן לא חוקי בשל האיסור וההגבלות שהטיל השלטון הבריטי בא"י.

בסה"כ הצליחו להעפיל ולעלות ארצה אלפי יהודים ב-136 ספינות.

מבצעי הצלת יהודים, הצלתם מצפרוני הנאצים והברחתם לישראל למרות המנדט הבריטי העוין – היו סימן והדגשה של ערך הערבות ההדדית היהודית 18וערך פדיון והעלאת יהודים במצוקה באשר הם. ההעפלה הצטמצמה והפסיקה בתקופת מלחמת העולם.

הבריטים שחסמו את גבול ישראל בפני יהודים תפסו ספינות מעפילים וגרשו את הפליטים חסרי הבית למחנות מעצר ולאיי גזרה מאוריציוס ובהמשך לקפריסין. עם תום המלחמה וכשהתבררו פרטי השואה הגיעה לשיאה ההעפלה – פעילי המוסד לעלייה ב', יחד עם ימאים מתנדבים יהודים ואחרים מכל העולם ובמקביל – אנשי פלי"ם (פלוגה ימית של הפלמ"ח) ואנשי ההתיישבות העובדת שקלטו מעפילים והסתירו אותם מפני המשטרה הבריטית.

במקביל למבצעי ההעפלה התקיים מפעל להצלת ילדים ובני נוער והבאתם לישראל ודאגה לחינוכם – "עליית הנוער", ממועד עליית הנאצים לשלטון בגרמניה עלו לישראל ונקלטו במוסדות חינוך למעלה מ-30,000 ילדים ונוער, עד הקמת המדינה.

איסוף הילדים ממשפחותיהם בגרמניה ואחר כך בכל אירופה היה קרש ההצלה לפני משלוח למחנות הריכוז והשמדה. גם במהלך המלחמה למרות הקושי העצום ניצלו והועלו לישראל כ-10,000 נפשות צעירות על ידי פעילי "עליית הנוער". אחד ממבצעי ההצלה והקליטה היה "ילדי טהרן" – בעיצומה של השואה בפברואר 1943 הגיעו כ-1,000 ילדים ניצולי שואה רובם יתומים לארץ ישראל. הילדים והנערים נותרו לבד לאחר שמשפחותיהם ברחו וגורשו ע"י הגרמנים אל תחום ברית המועצות, חלקם נמסר למנזרים ולבתי יתומים והוצאו משם. הדרך הארוכה והקשה למולדת עברה מרה"מ, טהרן, פרס, שם קבלו שליחים של הסוכנות היהודית את הילדים שהגיעו לאחר נדודים, רעב, מחסור בדידות וסכנות. כשהשלטון הבריטי אישר הפליגו 1,000 "ילדי טהרן" להודו וממנה למצרים, ומאוסוף ברכבת עד עתלית למחנה מעבר לקראת הבראה, שיקום וקליטה בארץ ישראל.

תנועות מחתרת ואנשי מצפון בודדים פעלו למען הצלת ילדים יהודים בתקופת השואה, מהם נזכיר את "אווה", ארגון יהודי שפעל בצרפת הכבושה ע"י הגרמנים, הקים והפעיל בתי ילדים יתומים וכאלו שמשפחתם נשלחה למחנות, העביר מאות ילדים לארה"ב בזמן המלחמה למרות ההגבלות והאיסורים, הבריה ילדים בעזרת ארגונים נוצרים ואנשי מחתרת אנטי נאצית. גם לאחר המלחמה פעל ארגון "אווה" לקלוט ילדים יהודים שהוריהם נספו בשואה, וילדים ששרדו את מחנות הריכוז. קבוצה אחרת "בני בלי שם", מחתרת הולנדית שהצילה מאות ילדים מקהילת יהודי אמסטרדם, דאגה לספק להם מחבוא, מזון, מסמכים מזויפים וליווי צמוד עד תום המלחמה.

מושג 4 - התגייסות יהודים לצבא הבריטי / חנה סנש ועוד

מראשית מלחמת העולם השנייה הציעו יהודים בישראל ובעולם עזרה לצבא הבריטי במלחמתו כנגד הגרמנים הנאצים. מ-1940 החלו לפעול חיילים יהודים שהתנדבו והתגייסו לצבא הבריטי, סך הכול עד תום המלחמה, כ-30,000 מגויסים יהודים בעקבות הידיעות על הממדים הנוראים של השואה באירופה, אושר והוקם החי"ל – חטיבה יהודית לוחמת (הבריגדה) ב-1944 כחלק מהצבא הבריטי הלוחם בגרמנים. החיילים היהודים השתלבו בחילות השונים ולקחו חלק בקרבות, ומשנסתיימה המלחמה פעלו חיילי הבריגדה היהודית לסיוע ותמיכה באלפי פליטים יהודים ניצולי השואה. חיילי החי"ל עסקו באופן לא רשמי, במסגרת שרותם בצבא הבריטי, בארגון הברחה יהודים למחנות עקורים ובעלייה ב' – לספינות מעפילים, סייעו באספקת מזון, ביגוד ומחסה לאלפי פליטים חסרי בית, עזרו באיתור ובאיסוף ילדים יתומים ונטושים מהנוצרים ומבתי מחסה והכוונתם לטיפול ע"י שליחי עליית הנוער. ואף פעלו בחינוך ובהדרכה במחנות העקורים. ביולי 1946 פורקה הבריגדה, החיילים היהודים שוחררו וחזרו לארץ ישראל.

כחלק מהמאמץ המלחמתי כנגד הכיבוש הגרמני ובניסיון לעזור ולהציל יהודים גויסו לצבא הבריטי מתנדבים צנחנים מארץ ישראל. ב-1943 ביניהם חנה סנש, בת 22 בלבד, "עולה חדשה" מהונגריה חברת קיבוץ שדות ים. ונשלחו לצנוח ביוגוסלביה. בתחילה חברה לפרטיזנים ובהמשך הגיעה לבודפשט כמטרה לארגן ולסייע ליהודי הונגריה תחת הכיבוש הנאצי. חנה סנש נתפשה ע"י הגרמנים, במאסר עברה עינויים קשים ולא גילתה את נסיבות הגעתה, ולא הסגירה את חבריה, בנובמבר 44 הוצאה להורג. חנה סנש הותירה שירים ויומנים והפכה לסמל של גבורה והקרבה עצמית למען העם היהודי. 110 נשים וגברים התנדבו, גויסו והוכשרו לצניחה בעורף האויב. 38 מהם צנחו ולחמו בפועל, תשעה מהם נפלו בשליחות, ביניהם חנה סנש.

מושג 5 - חסידי אומות העולם / ראול וולנברג ועוד

בודדים ואמיצים אשר במהלך מלחמת העולם השנייה, תחת הכיבוש הנוצרי ובסביבה עוינת ואנטישמית – הצילו יהודים, החביאו ילדים ומשפחות ועזרו להימלט, למרות שהעמידו עצמם בסכנה גדולה. כדי להודות לאותם בודדים ואמיצים ועל מנת שפעולתם תהווה סימן ומופת לאנושיות וליושר התקבל בישראל חוק הקובע שיש להזכיר ולהנציח את חסידי אומות העולם ואף לסייע להם ולקרוביהם במידת הצורך.

החוק מיושם על ידי רשות הזיכרון לשואה ולגבורה – יד ושם. על פי עדויות של ניצולי שואה אותרו והוכרו כ-18,000 חסידי אומות עולם, הם (או קרוביהם) קיבלו בטקס רשמי תעודה ומדליה עליהן רשום: "כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא" ועץ ניטע על שמם בהר הזיכרון.

מעשי החסד והעזרה כוללים הסתרה תוך סיכון המשפחות המסתירות מפני הנאצים ומפני שכנים שונאי יהודים, הספקת מזון והתחלוקת במעט האוכל בתנאי המלחמה והכיבוש הגרמני, עזרה בהשגת רישיונות ותעודות מזויפים להסתרת הזהות היהודית ואף עזרה בבריחה ובמעבר לאזורים ולארצות בהן יש ליהודים סיכוי להינצל ולשרוד. כל המעשים האנושיים והאמיצים הללו נעשו ללא כל כוונת רווח וללא בקשת תמורה, מתוך צורך להיות ישר, הגון ורחמן בסביבה ובזמן של רוע ואכזריות. מלבד האנשים הפרטיים שעזרו והצילו יהודים צוינו לשבח גם חסידי אומות עולם שהיו בעלי תפקיד ציבורי רשמי וניצלו זאת לטובה ולעשיית חסד עם יהודים נרדפי הנאצים:

קונסול פורטוגל בצרפת מנדש, קונסול יפן בקובנה סוגיהרה, קצין משטרה בכיר בשוויץ גרינגר – אנשים אלו סיפקו אשרות כניסה ותעודות מעבר שהצילו חיי מאות יהודים, וזאת בניגוד להוראות, לסמכויות ותוך סיכון רב למשרה ולמעמד שהיו בו.

ידוע ובולט בפעילות הצלת יהודים בשואה היה **ראול וולנברג** דיפלומט בשגרירות שוודיה בבודפשט. בשנת 1944, בעיצומו של חיסול יהדות הונגריה ותוך גירוש מאות אלפים ברכבות למוות בתאי הגזים באושוויץ, סיפק וולנברג ליהודי הונגריה אלפי דרכוני חסות שהגנו עליהם מפני משלוח למחנה ההשמדה. ובנוסף וולנברג חילץ מאות יהודים מתוך צעדות המוות שניהל אייכמן ומתוך תחנות הרכבת רגע לפני המסע האחרון אל אושוויץ. וולנברג יזם והקים מעונות מוגנים לאלפי יהודים בבודפשט, גטו בינלאומי מוגן בחסות שגרירות שוודיה.

פעולתו האחרונה הייתה ארגון הגנה שמירה על הגטאות כאשר נציגי השלטון האנטישמי "צלב החץ" ואנשי ה.ס.ס הנאצים עמדו לפוצץ ולשרוף את הגטו עם יושביו. כאשר כבשו הרוסים את בודפשט מידי

הגרמנים אסרו והעלימו את ראול וולנברג ומאז לא נודע מה עלה בגורלו. בזיכרון העם היהודי נותר וזכור וולנברג הדיפלומט השוודי כגיבור מציל נפשות רבות.

תחנה 7 – סוף המלחמה והיום שאחרי

1. שחרור מחנות הריכוז
2. הניסיון לחזור הביתה
3. ילדים ניצולים והתנועה לעליית הנוער
4. מחנות העקורים במערב אירופה
5. לקראת מדינה יהודית – המדיניות הבריטית, עלייה ב', העפלה
6. סדר עולמי חדש

1. שחרור מחנות הריכוז

התבוסה הצבאית של גרמניה החלה כבר בתחילת 1944, והנאצים מיהרו לרוקן את מחנות הריכוז ולהשמיד את רעות ההשמדה, אבל צבאות בעלות הברית המתקדמים – הסובייטים ממזרח, דרך פולין, והבריטים והאמריקנים ממערב – גילו את מחנות הריכוז והמוות, את תאי הגזים והקרמטוריום ואת הקברים ההמוניים. שם הם פגשו גם כן את הניצולים, אמנם במצב פיזי ונפשי ירוד. בעת שחרור מחנה אושוויץ, מצאו הרוסים רק כמה אלפי אסירים, אלה שהצליחו להימלט ממצעדי המוות. מבוכנוולד שוחררו כ-20,000 אסירים. מ-60,000 האסירים ששוחררו בברגן בלזן, כ-10,000 מתו תוך שבועות ספורים עקב מחלות או תזונת יתר. החזרה לחיים של הניצולים תהיה ארוכה וקשה, ותכלול התמודדות עם טראומות חוויותיהם – עם במחנות או עם במסתורים למיניהם – חיפוש אחר בני משפחותיהם, ניסיונות לחזור הביתה, וההחלטה להתחיל את החיים מחדש, לפעמים בתור ניצול יחיד במשפחתם.

2. הניסיון לחזור הביתה

בתום המלחמה, הסתובבו באירופה כ-14 מיליון פליטי מלחמה, ביניהם כמיליון יהודים. לא כמו רוב האסירים אשר החלו לעשות את דרכם הביתה, היהודים הניצולים נשארו לרוב ללא בית וללא משפחה. היו בכל זאת ניסיונות של יהודים לחזור לכפרים ולעיירות שלהם בפולין, אך שם מצאו שקהילותיהם ומשפחותיהם אינם, ושרכושם נמצא בידי השלטונות הסובייטים. היו אף מקרים של אלימות על ידי פולנים, שהחמור ביניהם היה פוגרום בעיירת קילצ'ה ב-1946, שם נהרגו 42 יהודים. לאחר האכזבות הללו, וגם עבור אלה אשר לשנייה לא חשבו לחזור לגור במקום אשר פלט אותם החוצה, התחיל מסע נדודים וחיפוש אחר התחלות חדשות. בסופו של דבר, לפעמים לאחר שנים של שהות או נדידה ברחבי אירופה, הגיעו רוב ניצולי השואה היהודים לצפון או לדרום אמריקה, למערב אירופה, או לישראל. היהודים אשר נשארו במזרח אירופה לאחר המלחמה היו לרוב אלה שניצלו במלחמה בזה שנמלטו מהנאצים לעבר הגבול הרוסי.

3. ילדים ניצולים והתנועה לעליית הנוער

בין ששת מיליון הקורבנות היהודיות של השואה היו כמעט 1.5 מיליון ילדים. בסיום המלחמה, הסתובבו בפולין עשרות אלפי ניצולים ילדים, כאשר הם שבו לחיים ממחנות ריכוז, גטאות, יערות, מרתפים, מנורים ומשפחות נוצריות. הרבה מהילדים שרדו את המלחמה תחת זהות בדויה, והקטנים שביניהם לפעמים אף לא זכרו את זהותם המקורי. ברחבי פולין, בעזרת הג'וינט והתנועה לעליית הנוער, הוקמו בתי יתומים לילדים האלה. כמוכן, נקלטו אלפי ילדים יתומים במחנות העקורים במערב אירופה. חלק התאחדו מחדש עם הוריהם, אלא שהרוב נותר ללא אב וללא אם. רבים מאותם חסרי משפחה הובאו לישראל ונקלטו בקיבוצים ובמסגרות של עליית הנוער.

4. מחנות העקורים במערב אירופה

הניצולים היהודים אשר מצאו עצמם באזורי הכיבוש האמריקניים והבריטים במערב אירופה, הוכרזו על ידי בעלות הברית כ"עקורים". הם רוכזו במחנות עקורים בצד המערבי של גרמניה (לעתים קרובות באותם מקומות שבהם היו מחנות הריכוז של הנאצים), באוסטריה ובאיטליה, תחת פיקוחם של הצבא

האמריקני והבריטי. למשימת השגחה על מחנות העקורים נוספו לכוחות האמריקנים והבריטים גם כוחות האונרר"א של האו"ם ולאחר מכן גם נציגי הג'וינט היהודי ומשלחות מטעם הסוכנות היהודית ביישוב בארץ ישראל. לכל הגופים הללו היה אינטרס למצוא פתרון לבעיית העקורים, כאשר ארגונים יהודיים גם הפעילו לחץ על מדינותיהם, הן לפתוח את שעריהם לפליטים היהודים, והן ללחוץ על האו"ם ועל הבריטים לפתוח את שערי ארץ ישראל לעלייה יהודית. הלחץ הגובר במחנות העקורים, מהזרימה התמידית של ניצולים שהגיעו ממזרח אירופה, הפך את הצורך לפיתרון לעוד יותר דחוף.

5. לקראת מדינה יהודית – המדיניות הבריטית, עלייה ב', העפלה

בעוד שאירופה נראתה כמו מחנה פליטים אחד גדול, המדיניות הבריטית כלפי עלייה יהודית לפלשתינה נשארה נוקשה. שלטונות המנדט הבריטי הותירו רק לכמה אלפי יהודים מדי שנה להיכנס לפלשתינה. למרות לחץ של ארגונים יהודיים ושל הממשל האמריקאי להותיר ל-100,000 יהודים לעלות בהקדם, הבריטים לא התגמשו. יהודים אשר חיו בארץ ישראל-פלשתינה ארגנו את העלייה הבלתי חוקית (עלייה ב') מאירופה לישראל. פעילים ציוניים בתוך מחנות העקורים לימדו עברית, הפיצו תעמולה ציונית ופעלו להביא יהודים לארץ ישראל. חברי הבריגאדה היהודית (Jewish Brigade) – יחידה יהודית בצבא הבריטי אשר הוקמה בסוף 1944 – עזרו לפליטים להסיג ניירות מזויפים, וארגנו את המעבר של כ-250,000 יהודים מאירופה לארץ ישראל. כמוכן, פעולות ההעפלה אשר התחילו עוד לפני המלחמה, החלו מחדש. בחודשים שבין אוגוסט 1945 למאי 1948, כ-65 אוניות מעפילים ניסו להיכנס לנמלי פלשתינה, עליהם נסעו כ-70,000 יהודים. בתגובה לפעולות ההעפלה, נעצרו האוניות, כאשר נוסעיהם נאסרו במחנות מעצר בעתלית שליד חיפה ואף נשלחו למחנות מעצר בקפריסין או אפילו בחזרה לגרמניה. המפורסמת מבין האוניות הללו הייתה "אקסודוס 1947", אוניה בה נסעו יותר מ-4,000 ניצולי שואה, ביניהם נשים הרות וילדים. ה"אקסודוס" הפכה לכלי תקשורת בשרות המאמץ הציוני וכן לסמל היסטורי של ההעפלה.

כבר בתחילת 1947, הבריטים רצו להיפטר מפלשתינה. ב-2 לאפריל 1947 הוקם באו"ם ועידה מיוחדת לדון בסוגיה של פלשתינה (UNSCOP), וב-29 בנובמבר 1947, התקבלה באו"ם החלטה מספר 181, לפיה פלשתינה תחולק לשתי מדינות – האחת יהודית והשנייה ערבית. כך הסתיימה המנדט הבריטית בישראל ונפתחו שערי ישראל לעלייה יהודית מכל רחבי העולם. במאי 1948 הוכרזה רשמית ונחתם מגילת העצמאות. בקריאה של המסמך, בולטת החשיבות של השואה בצורך להקמת מדינה יהודית. וברוח של העידן החדש שלאחר הנאציזם, קיימת הבטחה לקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין.

מגילת העצמאות של מדינת ישראל (1948)

"בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

"לאחר שהוגלה העם היהודי מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פוזריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית....

"...השואה שהתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים.

"שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האיום באירופה, ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ-ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבוע את זכותם לחיי כבוד, חירות ועמל-ישרים במולדת עמם....

".... מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה היהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצד והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות

חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות...!!

6. סדר עולמי חדש

מלחמת העולם השנייה הסתיימה רשמית כאשר גרמניה נכנעה ללא תנאים לכוחות הברית ב-8 במאי 1945. אדולף היטלר ואיתו יוזף גבלס, שר התעמולה, כבר שמו קץ לחייהם ימים לפניכן. לפושעים הנאצים שנשארו ואשר לא הצליחו להימלט מחוץ לגבולות גרמניה או להיטמע לתוך הנוף הגרמני, חיקה בית המשפט של בעלות הברית. כבר במהלך המלחמה, בדצמבר 1942, השמועות על השמדת היהודים על ידי הנאצים אומתו וכוחות הברית (בריה"מ, בריטניה וארה"ב) הכריזו על כוונתם להעמיד לדין את הפושעים הנאצים. באוקטובר 1943 הוחלט שלאחר שביתת הנשק, יועמדו לדין הנאשמים בארצות בהן נעשו פשעים. אמנם לגבי הקצינים הנאצים הוחלט שיועמדו לדין בבית המשפט הצבאי (International Military Tribunal) אשר ייצג את כוחות הברית כולם. **משפטי נירנברג** היו המפורסמים שבין המשפטים שערכו בעלות הברית נגד הנאצים, על שם אותה עיר ואותם חוקים גזענים שחוקקו בשנת 1935.

במשפט הראשון במשפטי נירנברג הועמדו לדין 22 קצינים נאצים, ולאחר מכן נערכו 12 משפטים נוספים בנירנברג. השופטים הנאצים הועמדו לדין על זה שחוקקו את משפטי נירנברג, אנשי גסטאפו וס"ס עבור זה שביצעו את החוקים הגזעניים, תעשיינים על זה שביצעו את חוקי ה"אריזציה" ועבור המכירה של ציקלון B, הרופאים הנאצים על זה שערכו ניסויים על בני אדם, ה"איינזאץ-גרופן" (יחידות ההשמדה הניידות), עבור רצח המוני בירי במחנות המוות, וכן הלאה. בין הנאשמים במשפטי נירנברג היו: **הרמן גרינג**, מייסד הגסטאפו; **הנס פרנק**, שר המשפטים והמושל הגרמני בפולין הכבושה מ-1939; **יוליוס שטרייכר**, עורך העיתון האנטי-שמי der Stuermer; **אלברט שפייר**, שר התחמושת והארכיטקט של הרייך השלישי. 11 נידונו למוות, ומספר רב למאסר עולם.

דה-נאציפיקציה

גרמניה המובסת חולקה בין בעלות הברית, במחשבה שגרמניה צריכה להיות תחת פיקוח חיצוני, ולהישאר ללא צבא וללא כוח פוליטי עד שההשפעות הנאציות יפוגו. ההשפעות של הנאציזם נחשבו לכה עמוקות שהיה צורך למנגנון טיהור מעבר למשפטים של אנשי השלטון. הכוחות הכובשים (הסובייטים במזרח, הבריטים בצפון, והאמריקנים בדרום) לקחו על עצמם את האחריות על תהליך ה"דה-נאציפיקציה".

"דה-נאציפיקציה" מתייחסת למאמצים של כוחות הברית, לסילוק השפעות הנאציזם על האזרחים הגרמנים, ולהסרת כל אלה אשר השתייכו למפלגה הנאצית, מהחיים הציבוריים, וכן את אלה אשר הזדהו עם האידיאולוגיה הנאצית, ואשר סייעו למפעל הגזעני של הנאצים, אפילו ברמת הפקידות. הדה-נאציפיקציה יושמה במערב ובמזרח גרמניה, על ידי שאלונים, תחקירים ומשפטיים לגבי עברם של אישים חשובים. הדה-נאציפיקציה כללה גם כן מפעל של תעמולה וחינוך במימדי ענק, אשר מטרתו לחנך את הגרמנים בערכים של "דמוקרטיה" ויסיר מנפשם את השד הנאצי. הכיבוש של גרמניה על ידי בעלות הברית נגמר במובן מסוים ב-1949, כאשר מערב גרמניה הוכרזה כרפובליקה הפדראלית של גרמניה, ומזרח גרמניה הפכה לרפובליקה הגרמנית הדמוקרטית, אמנם גרמניה תישאר זירה מרכזית במחלוקת הבינלאומית של המחצית השנייה של המאה ה-20 - המלחמה הקרה בין ארה"ב לבריה"מ, בין קפיטליזם לקומוניזם.

האו"ם

לא רק על אדמות גרמניה, אלא בכל רחבי העולם המערבי, האסונות חסרי התקדים של השואה השאירו את צלקותיהם. הפחד מפני האפשרות ששוב תקרה שואה מתחת לאפם של מדינות העולם, הוביל לגיבוש האומות המאוחדות (United Nations). במין המשך ל"ליגת האומות" (League of Nations) אשר הוקמה לאחר מלח"ע הראשונה, התאחדו 46 ממשלות כדי להקים את האו"ם. שני דברים עיקריים אשר העסיקו את האו"ם בשנותיה הראשונות היו מחד גיסא הבעיה הספציפית של היהודים וישראל; ומאידך גיסא השאלה האוניברסאלית של זכויות אדם. ב-8-1947, ערכה ועידה מיוחדת את "מגילת זכויות האדם

האוניברסאלית", אשר אומצה רשמית על ידי האספה הכללית של האו"ם ב-10 בדצמבר 1948. האספה ביקשה מכל המדינות החברות באו"ם להפיץ את המגילה בכל כיתות בתי הספר.

ומגילת זכויות האדם האוניברסאליות (1948)

(צריך להוסיף – לתרגם או למצוא תרגום)

תחנה 8 – זיכרון: דור ראשון – שני – שלישי: קורבנות, עומדים מן הצד, תלויים

1. "משואה לתקומה" – מיסוד זיכרון השואה בישראל
2. חוויית הניצולים בישראל – דור ראשון ושני לשואה
3. ישראל והגרמנים - אשמה, כפרה והשלמה
4. זיכרון השואה באירופה – דרכי תגובה
5. שואה וזיכרון בקולנוע האירופי - סקירה
6. השואה במערכת החינוך בישראל/נסיעות לפולין (להשלים)

1. "משואה לתקומה" – מיסוד זיכרון השואה בישראל

מייסדי מדינת ישראל הכירו בשואה כאירוע משמעותי ביותר, המסמל את גולת הכותרת הטראגית של הקיום היהודי בגלות, ומוכיח את הצורך להקמת מדינה יהודית. לכן גם בשנים הראשונות של המדינה החל תהליך מיסוד הזיכרון של השואה ברמה הרשמית והלאומית בישראל. בשנת 1952, נקבע התאריך של "יום השואה והגבורה" על ידי הכנסת. התאריך הנבחר – כ"ז בניסן – הנציח את מרד גטו ורשה ואפיין את הרצון של מייסדי המדינה להדגיש את מימד הגבורה על מימד הקורבן שבשואה. לאותה סיבה, ובשל הפחד שיום זיכרון שכזה ישפיע על הבניית הדימוי של היהודי החדש, עברו שנים רבות עד לחקיקת "חוק יום השואה והגבורה" (1959) על פיו נערכים טקסי זיכרון מיוחדים בכל רחבי הארץ ונסגרים כל מרכזי הבילוי והבידור.

ב-1953 הוקם **יד ושם** – רשות הזיכרון לשואה ולגבורה. יד ושם ממוקם בהר הזיכרון שבירושלים, מטרים ספורים מהר הרצל – בית הקברות הלאומי לאבות הציונות המודרנית, וכן בית קברות צבאי לחיילים שנפלו במערכות ישראל. הקשר בין שואה לתקומה ולגבורה נראית לעין איפוא בנוף הישראלי. יד ושם הינו אתר ההנצחה הרשמי הראשון של ישראל, והוא כולל מוזיאון היסטורי ואנדרטאות. יד ושם אחראי גם כן על הענקת התואר "חסידי אומות עולם", על פי "חוק חסידי אומות עולם" אשר חוקק גם בשנים הראשונות של המדינה. בתואר זה יד ושם מכיר באלה אשר "שמו נפשם בכפם להצלת יהודים". מעבר לפעילותו ההנצחתית, יד ושם כיום מהווה אחד מהארכיונים המרכזיים בנושא השואה, מקום פתוח לחוקרים אקדמיים וכן לחוקרים פרטיים.

2. חוויית הניצולים בישראל – דור ראשון ושני לשואה

בעוד שהצורך לזיכרון לאומי של השואה היה מובן מראשית הקמתה של מדינת ישראל, החוויות הנוראות של הניצולים עצמם נדחפו ברוב המקרים לשוליים. אכן, בשנים הראשונות של מדינת ישראל, סבלו ניצולי השואה מחוסר הרצון מצד הממסד והתושבים לשמוע על חווייתם. הם נתפשו כאל חלשים, כאל מי שהלכו "כצאן לטבח", ובתדמית של הישראלי החדש, לא היה מקום לחולשה. עם הזלזול הכללי שהיה קיים בישראל לכל מה שנתפש כ"גלותי", הניצולים נתפשו בדיוק ככה. בנוסף לכך, המדינה החדשה הייתה עסוקה בשכול על אלה שנפלו במלחמת 1948 (אשר כללו גם ניצולי שואה אשר הגיעו לישראל ומיד הצטרפו למלחמה).

הניצולים נקלטו בכל זאת בארצם החדשה, התחתנו לפעמים בינם לבין עצמם, ולפעמים בנישואים "מעורבים" עם אלה שלא חוו את השואה. בחברה הישראלית המתעצבת, הניצולים נשארו לרוב בשקט לגבי חוויותיהם. כעבור שנים, ובמיוחד עם התבגרותם של ילדי אותם ניצולים, התברר שאפילו בבתים בהם המילה "שואה" לא נזכרה, הטראומות והחרדות של ההורים השפיעו רבות על חיי המשפחה ועל

בריאות הנפש של ילדיהם. כאשר התברר כי תופעה זו נפוצה, הוקמו עמותות וקבוצות תמיכה אשר מטרתם לתת סיוע רוחני ונפשי לניצולים ולמשפחותיהם.

נקודת מפנה חשובה בהתייחסות לנושא השואה ולניצולי שואה בישראל הגיעה עם משפט אייכמן אשר נערך בישראל ב-1961. עם משפטי נירנברג סימלו ב-1946 סדר עולמי חדש בתום מלה"ע השנייה, למשפט של אייכמן, 15 שנה לאחר מכן, הייתה משמעות שונה לחלוטין. הלכידה של אייכמן בארגנטינה על ידי כוחות מודיעין ישראלים, הבאתו לירושלים לעמידה לדין, סימנו את הכוח והזכות של המדינה היהודית לעשות דין בנאצים. (זכות זו הוטמעה ב"חוק עשיית דין בנאצים ובעוזריהם", אשר חוקק על ידי הכנסת בשנות ה-50) העדויות של מאות ניצולי שואה, אשר נשמעו לפעם הראשונה בפומבי בישראל, סימנו חיבוק של הניצולים על ידי הממסד.

3. היחס לגרמניה - אשמה, כפרה והשלמה

בשנים הראשונות של המדינה עלתה השאלה של הפיצויים הכספיים מגרמניה עבור האבל אשר נגרם לעם היהודי וכן עבור רכוש אשר נלקח על ידי הרייך השלישי. כבר אז הוקם הארגון הכללי-יהודי – "הועידה העולמית לתביעות כספיות נגד גרמניה" (The Commission for Material Claims Against Germany) – אשר תבעה פיצויים לניצולי שואה ברחבי העולם. בסוף 1951 התכנסה הכנסת לדון בשאלה של פיצויים עבור מדינת ישראל. הדעות בכנסת השתנו בין אלה שטענו שלקבל פיצויים כספיים על חיים שנלקחו היה דבר בלתי-מוסרי. היו כאלה שטענו שלגרמניה מגיע רק את גורלם של עמלק. אמנם דוד בן-גוריון, המדינאי הפרגמטי, היה בעד משא ומתן עם הגרמנים על מנת להגיע להסדר של פיצויים, והוחלט בכנסת אכן לעשות זאת.

הפיצויים לניצולים בודדים ולמדינת ישראל מהווים חלק מה"כפרה" הגרמנית הקולקטיבית על הפשעים של המשטר הנאצי. ההסדר הרשמי אמנם עזר באופן חומרי בבניית מדינת ישראל, אבל במשך שנים ארוכות ואפילו היום, יש עדיין ישראלים אשר מחרימים את גרמניה. למרות שרוב הישראלים כיום לא יסרבו לקנות מכונית פולקסוואגן גרמנית, יש עדיין כאלה, אפילו בדור הצעיר, אשר לא יבחרו לנפוש בגרמניה, לא ישמעו את המוזיקה של המלחין האהוב על היטלר, וכן הלאה. בצד השני של קשת הדעות כלפי גרמניה, יש מספר לא מבוטל של ישראלים אשר טובעים בחזרה את האזרחות הגרמנית אשר נשללה מהוריהם וסביהם.

4. זיכרון השואה באירופה – דרכי תגובה

הזיכרון הקולקטיבי של אומות משתקף בכל מימדי החברה – במערכת החינוך, בטקסי הנצחה ממלכתיים, בספרות, בקולנוע בפרט ובשיח הציבורי בכלל. זיכרון השואה באירופה התפתח כמו הזיכרון של כל אירוע מביש, זה התחיל בשכחה ובעיקר בהסבה; בעוד שחלק ניכר מהאוכלוסייה במדינות שהיו תחת הכיבוש הנאצי בזמן המלחמה עמד בצד באפטיה לגורלם של שכיניהם הרדופים או לקח חלק אקטיבי בהסגרתם לידי המשטר (לסיבות אידיאולוגיות או בניסיון לשרוד בעצמם במציעות הקשה של מלחמה וכיבוש) – ביום שאחרי המלחמה, נראה היה שכל אירופה לחמה במחותרות. הגישה הזאת, אשר האשימה את הנאצים והנאציזם אך התנערה מהאחריות של המשטרים והאזרחים משתפי הפעולה, רווחה במשך שנים.

במזרח אירופה, במדינות שהיו לאחר המלחמה תחת המשטרים הסובייטיים, ההיסטוריוגרפיה הרשמית תיארה את מלחמת העולם השנייה כ"מלחמה הפטריוטית הגדולה" – מלחמה בין הקומוניזם לפשיזם, בה הקומוניזם ניצח בסוף. קורבנות הזוועות הנאציות הונצחו, אך טקסי הנצחה לא התייחסו לפתרון הסופי ולהשמדת היהודים באופן ספציפי, וכמובן לא לשיתוף פעולתם של האזרחים או המשטרים המזרחה-אירופאיות. מאז נפילת ברית המועצות בשנת 1990, המדינות הללו מתחילות לעסוק באופן רשמי בקורבנות היהודיות של הנאצים. אושוויץ ומחנות ריכוז אחרים מהווים כיום אתרי זיכרון. נמסדים מוזיאונים יהודים ומוזיאוני שואה בערים הגדולות במזרח ובמרכז אירופה.

גם במדינת מערב אירופה, ההדחקה רווחה במשך עשורים. אחרי שחרור צרפת, למשל, ותוך כדי ה"טיהורים" של משתפי הפעולה, ניקה הציבור הצרפתי את עצמו מכל אחריות אישית או קולקטיבית. שם נותרו יותר יהודים מאשר במזרח אירופה, וקולם התחיל להשפיע על השיח הציבורי ועל המדיניות כלפי זיכרון השואה. בשנת 1995, 50 שנה לאחר תום המלחמה, התנצל הנשיא הצרפתי, ז'אק שיראק, באופן רשמי בפני יהודי צרפת עבור שיתוף הפעולה של המשטר הצרפתי עם הנאצים ועם משלוח יהודים למחנות הריכוז.

הכחשת השואה

בכתיבת ההיסטוריה של השואה וכן בשיח הציבורי סביבה, המגמה הולכת בדרך כלל משכחה והכחשה לכיוון ההשלמה עם העבר. אמנם ישנם מגמות שהולכות בכיוון ההפוך. דוגמאות של מה שמכונה "הכחשת השואה" קיימים עד עצם היום הזה. מכחישי השואה לרוב מעמידים בסימן שאלה את מספר הקורבנות היהודיות של הנאצים או את קיומם של תאי הגזים.

5. שואה וזיכרון בקולנוע האירופי – סקירה

אומות העולם מצאו לעצמן דרכים מרשימות לטאטא את החלקים האפלים ביותר מן ההיסטוריה שלהן אל מתחת לשטיח הנפש הלאומית. תקופות קשות, תקופות שבהן המוסר האנושי איננו בדיוק הנר שלאורו פועלת החברה אינן קלות עבור האמנים הבאים לטפל בה. זהו נושא לא קל עבור בני התקופה וגם לא עבור בני הדורות הבאים. כאשר באים לטפל בזיכרון השואה, נראה כי הדיון המיוחד הזה מסובך הרבה יותר והוא עוד יותר מסובך עבור אמני הקולנוע מאשר עבור יוצרים מתחומי הספרות או שאר אמנויות. ישנן דוגמאות רבות לאופן שבו מדינות שונות (ולא רק גרמניה), באמצעות הקולנוע, ניסו להתבונן בעצמן ולהתמודד עם הבעייתיות הזו שיצרה עבורם שואת יהודי אירופה.

עם סיום מלחמת העולם השנייה עברה תעשיית הקולנוע בגרמניה ממצב של כלי תעמולתי בידי המשטר הנאצי למצב של קיפאון מוחלט. תעשיית קולנוע במערב גרמניה זנחה כמעט כליל את הטיפול בתקופה האפלה היא ועיקר פעילותה התחולל בתחומי הקומדיה והמלודרמה האסקפיסטית (למעט כמה יוצאים מן הכלל המעידים על הכלל). בניגוד לגדולי הספרות של גרמניה "האחרת", קולנועני גרמניה לא השכילו לטפל כהלכה באשמה הקולקטיבית. מיכאל ורהובן עם "ילדה רעה" (1990), אור אומץ לעסוק בנושא וגם במקרה שלו, ארבעה וחצי עשורים מאוחר יותר, זה לא עבר בקלות. הסרט – המבוסס על סיפור אמיתי של נערה הכותבת מאמר בנושא "עירי בימי הרייך השלישי" וחושפת את סודות שיתוף הפעולה – הצליח לטלטל את הפרה הקדושה של "לא ידענו מכלום" אבל במקביל זכה לחרמות וגידופים ברחבי בוואריה.

במזרח גרמניה, לעומת זאת, עברה תעשיית הקולנוע לפסים יצרניים מיד אחרי המלחמה. כבר ב-1946 החלו צילומי הסרט הראשון העוסק במלחמה – הקלאסיקה של וולפגנג שטאודטה "רוצחים בינינו" (1947). הסרטים שנוצרו במזרח בחרו להאיר בצורה אחרת את העבר הנאצי. היו אלה סרטים שנוצרו כדי לספק את צרכיה האידיאולוגיים של מדינת החסות הסוציאליסטית. כך יצא שהסרטים האנטי-נאציים נצבעו תמיד בגוונים קומוניסטיים וגאולת גיבורי הסרטים באה באמצעות הרואיזם פופוליסטי. כיוון אידיאולוגי דומה לתוצרת המזרח אירופית מופיע בסרטו של האיטלקי ג'ילו פונטקורבו, פונטקורבו, קומוניסט מאמין, בוחן ב"קאפו" (1959) את שאלת השיתוף פעולה/הישרדות של הקורבן היהודי במחנות הריכוז. את הגיבורה שלו הוא גואל באמצעות הקרבה עצמית שנעשית בהשראתו של חייל רוסי. מאוחר יותר, בשנות השישים, כאשר יוצרי סרטים במזרח אירופה החלו לפקפק בערכים שהכתיבה להם הממסד, הם היפנו את חיצי ביקורתם גם כלפי אמיתות מורשת הקרב של המאבק בכיבוש הנאצי (לפחות עד כמה שאיפשר להם השלטון הקפדני). כדוגמה ייצוגית יכול לשמש "אבא" (1966) של אישטון סאבו. סאבו הצעיר מגיש מבט מהורהר למדי על אופן היווצרותו של מיתוס. טאקו, גיבור הסרט, הוא צעיר המתגבר בהונגריה שלאחר המלחמה. אביו נהרג בימי הלחימה האחרונים וטאקו מפנטז את אביו כפרטיון אמין. נקודת השיא של הסרט היא כאשר טאקו וחבריו משתתפים כניצבים בסרט שואה. לאחר הטרואמה הזו הם יושבים בבית קפה. ללא מילים. ואז אחד החברים מפטיר: "זה באמת גורם לך לשאול מה עשו הורינו בימים ההם". שאלה זו מופנית הלאה מן הגיבורים אל הצופים והופכת לכתב אשמה קולקטיבי. ב"מפיסטו" (1981) האלגורי, סאבו מתאר את עלייתו ונפילתו של שחקן אופורטוניסט לפני ובמהלך

עליית הנאצים לשלטון. המשל הזה מאפשר לו לבחון את שאלת אחריותו של האמן כלפי החברה שבה הוא חי.

אם במזרח אירופה החליפו מיתוסים סוציאליסטים את המציאות המבישה של שיתוף הפעולה עם תוכנית ההשמדה הגרמנית, הרי בעולם המערבי המכונה "חופשי" לא התגלתה חסינות מפני הנטייה למרוח על פני העבר שכבה עבה של הדר מזויף. אחרי שחרור צרפת וה"טיהורים" של "משפטי הפעולה", מירק הציבור הצרפתי את עצמו מכל אחריות אישית או קולקטיבית. בשני העשורים שלאחר המלחמה סבל הקולנוע הצרפתי ממידה הכרתית ומכוונת של שכחה והדחקה. למרות שהגיעו למסך הקולנוע תמונות של כיבוש ושיתוף פעולה, הדעה הכללית נותרה כי כלל האוכלוסייה תמך ב"רזיסנטס" ואפילו נטל חלק פעיל במחתרת האנטי נאצית. רק ב-1971 העז מרסל אופולס לערער על המיתוס עם "הצער והחמלה" המופתי שלו. כאן נחשפה לראשונה הפאסיביות, השותפות לפשע, ואפילו השנאה שהייתה מנת חלקה של עיירה צרפתית ממוצעת (קלרמון-פראן כמקרה ייצוגי). 15 שנה מאוחר יציג פייר סובאז' את היוצא מן הכלל. "נשק הרוח" (1987) עוסק בקהילה הפרוטסטנטית של הכפר לה-שמבון, שעמדה בפרץ ששטף את צרפת של וישי ופעלה באופן נחרץ, מתוך טוב-לב נוצרי אמיתי, למען הצלת יהודים. שם ניצלו הוריו של סובאז'. שם הוא נולד.

אחת הדרמות המצמררת ביותר שעוסקת בשיתוף פעולה עם הכיבוש הנאצי היא "מר קליין" (1976) של ג'וזף לואיס. במרכז העלילה עומד סוחר אמנות קתולי בשם רוברט קליין. את רווחיו הוא עושה מקניית אוצרות האמנות של מתחריו היהודים בפרוטות. הוא איננו אנטישמי אך אדיש לחלוטין לזוועות המתרחשות סביבו. אלא שמתברר לו כי הוא הוחלף בטעות עם מר קליין אחר, יהודי. הוא מנסה לברר בי בדיוק "הפליל" אותו. כל שעליו לעשות כדי להציל את עצמו הוא להוכיח כי אין הוא יהודי. גם כאשר הוא מכונס יחד עם אלפי יהודים בפריז בסצינת הסיום של הסרט, כאשר הוא נמצא כבר על האוטובוס הצפוף ואישה אחת שואלת "לאן לוקחים אותנו?", כל שהוא עונה לה הוא "זה אל הבעיה שלי". "מר קליין" הוא כתב אשמה נגד שיתוף הפעולה הנורא והנפוץ מכל: האדישות והשאננות. לואיס עושה בסרטו השוואות ברורות בין הגזענות הממוסדת לבין האדישות הפושעת של אלפי מתבוננים אילמים. כל הסרטים הללו מציגים בפני הצופה שאלות מטרידות אשר יכולות לחרוג מן ההקשר המידי של השואה. הם מעלים שאלות מוסריות לכל חברה ומהווים ציווי לכל אדם ואדם לבדוק האם לנוכח חוסר צדק עליו לעצום עיניים ולהמשיך הלאה...

6. השואה במערכת החינוך בישראל/נסיעות לפולין

ביבליוגרפיה כללית לחוברת 1 – 2 :

באדיבות:

יד ושם – מרכז המידע אודות השואה
Yad Vashem Documents from Online Resource Center

טקסטים

(בסוגריים מס' הקיטלוגי של יד ושם וכן שם הקובץ בו שמור הטקסט)

תמונות

תוצאות הבחירות לרייכסטאג (1920-1933)

טקס לציון יום המפלגה הנאצית, גרמניה, 1935

ילדים מקבלים את פני היטלר ביום הולדתו, 20.4.1939

תערוכת 'היהודי הנצחי' בווינה, אוסטריה, 1938 (YV #1570)

שני תלמידים יהודים מושפלים בפני כיתתם בגרמניה

בית הכנסת 'אורניינבורג' עולה בלהבות, ברלין (213CO1 YV #)

קטע מעיתון: יהודי ונוצרייה מושפלים לאחר שהודו בקיום יחסי מין, גרמניה" (YV # 1652/26)

קביעת צבע השיער באמצעות לוח קווצות שערות מפיברגלס, גרמניה (YV # 3227/9)

הניצולים והמשחררים צופים בשריפת מחנה ברגן-בלזן, גרמניה

מילות הפתיח שהופיעו בסרט בריטי על מחנה ברגן-בלזן שבגרמניה ב-1 5.05.1945

ילדים באושוויץ לאחר שחרורם על-ידי הצבא האדום, 1945

שעורים בבית הספר היסודי במחנה עקורים, ברגן-בלזן, גרמניה

חתונה משותפת ל-10 זוגות בהכשרה ציונית באתונה, יוון, 1946

עצרת לכבוד ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, לנדסברג, גרמניה 16.05.1948

Germany- Boys from the Hitlerjugend playing the Trumpet

Nuremberg, Germany, Hitlerjugend at the Annual Nazi Party Rally, 1935(2)

Germany- An Assembly of the BDM (German Young Girl's Youth Movement)

Berlin, Germany, 1939, Jews Waiting in Line in Front of a Travel Agency. (YV # 135E07)

A Sign in Berlin: 'Germans! Beware! Don't Buy from Jews!', The Boycott of April 1, 1933 (YV # 4613/224)

חפצים

מדבקות נאציות: עם אחד, רייך אחד, פיהרר אחד

דף מחוברת אנטישמית לילדים ובני נוער/ קריקטורה אנטישמית ובה הנוצרות אומרות: 'גם הטבילה לא

עשתה ממנו לא-יהודי' (YV # 1599/226)

לוח של המשחק האנטישמי הנקרא "יהודים החוצה" (YV # 4222076)

בובה מאושוויץ עבודת יד של רומה אלטר. מספר הבובה הוא המספר של רומה והמשולש שלה היה כמו של רומה

ספר זיכרונות עטוף בבד של מדי אסירים, שנקרא "היינו באושוויץ", שיצא לאור על ידי אנטול גירס שהקים מחדש את בית ההוצאה לאור שלו בוורשה. המספר על העטיפה הוא של אחד האסירים

טקסטים

חוק אזרחות 1935 – גזענות

חוק להגנת הדם הגרמני 1935 – גזענות

חוקי נירנברג קומוניקט – אפליה

מדיניות נאציות ביחס לפעילות ספורט יהודית בגרמניה – 1935 (YV #M1DN 217)

ליל הבודלח - הוראות היידריך

קטעי יומן

מזיכרונותיה של מאשה גרינבאום עז חיפוש קרובים לאחר המלחמה

מיומנו של פרדריק ריימס על ההגירה לארה"ב אחרי המלחמה

מזיכרונותיה של צילה רנרט אודות התקופה שלאחר השחרור